



ประวัติ

สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์

(ช่วง บุนนาค)

จากพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕

พระนิพนธ์

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

หลวงชลาลัยโกยกกล (ใจ บุนนาค)

ณ เมรุวัดประยูรวงศาวาส

วันที่ ๑๑ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๑๒



## คำนำ

ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงชลาไชยโกยกถ  
(ใจ บุนนาค) ณ เมรุวัดประยูรวงศาวาส กำหนดวันที่ ๑๑  
สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๑๒ นางสาวสายใจ บุนนาค  
ผู้เป็นหลาน ได้เป็นผู้แทนเจ้าภาพมาติดต่อกรมศิลป์ กร  
อนุญาตจัดพิมพ์หนังสือ ประวัติสมเด็จพระยาบรมมหาศรี  
สุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรม  
วงศ์เธอ กรมพระยาตำราจรรยาภาพ เพื่อแจกเป็นอนุสรณ์  
ในงานนี้ กรมศิลป์ยินยอมอนุญาตให้จัดพิมพ์ได้ตามความ  
ประสงค์

เรื่องประวัติสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง  
บุนนาค) นี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราจรรยาภาพ ได้ทรง  
นิพนธ์ชนบทเกล้า ๆ ถวายพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้า  
อยู่หัว สำหรับพิมพ์ในงานพระราชกุศลหน้าพระศพ สมเด็จพระ  
พระราชบิดา เจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ ครอบศตมาห

(๖)

เมื่อวันที่ ๓๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๒ ให้ชื่อเรื่องว่า  
“ประวัติสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เมื่อก่อนเป็น  
ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน” และได้ทรงพระนิพนธ์คำอธิบายไว้  
ตอนต้นของเรื่องแล้ว ต่อมาได้มีผู้ขออนุญาตนำไปรวมพิมพ์  
ในหนังสือ “ประวัติบุคคลสำคัญ” และขอพิมพ์แจกในโอกาส  
ต่างๆ อีกหลายครั้ง เฉพาะที่ตีพิมพ์ในเล่มนี้ ได้คัดตัดตอน  
จากพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕ ตอน  
ที่ ๔ ผู้สำเร็จราชการ ซึ่งก็มีข้อความอันเดียวกัน เพียงแต่  
ถ้อยคำแตกต่างกันบ้างเล็กน้อย เห็นจะเป็นด้วยเมื่อทรงเรียบ  
เรียงพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕ นั้น  
สมเด็จพระยาตำรงราชานุภาพ ทรงนำเอาเรื่องที่ได้  
ทรงเรียบเรียงไว้แต่เดิมมาตัดทอนแก้ไขหรือเพิ่มเติมให้เหมาะ  
แก่เรื่อง จัดเป็นตอนที่ ๔ ของพระราชพงศาวดารนั่นเอง

อนึ่ง ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้ เจ้าภาพได้เรียบเรียงประวัติ  
หลวงชลาลัยไทยกล (ใจ บุนนาค) ผู้วายชนม์ ให้พิมพ์  
ไว้ต่อกำนำนี้

(ก)

กรมศิลปากร ขออนุมัติโอนในกุศลราศีทักษิณานุประทาน  
ซึ่งเจ้าภาพได้จัดบำเพ็ญอุทิศแต่ หลวงชลาไลยไถยกกล (ใจ  
บุญนาค) และได้ให้พิมพ์หนังสือเรื่องนั้นแจกจ่ายเป็นกุศล  
สาธารณประโยชน์ ขออำนาจกุศลทั้งปวงนี้จึงเป็นพลวปัจจัย  
ส่งเสริมให้ หลวงชลาไลยไถยกกล (ใจ บุญนาค) ผู้วายชนม์  
ประสบแต่อริภูมิคุณมณูญผล ตามควรแก่คติวิสัย ในสัมปรายภาพ  
สมตั้งเจตจำนงของเจ้าภาพทุกประการ เทอญ.

กรมศิลปากร

๑๖ กรกฎาคม ๒๕๑๒



หลวงชลาลัยไทยกล (ใจ บุนนาค)

ชาติะ วันท ๒๒ ตุลาคม ๒๔๑๕

มรณะ วันท ๒ พฤษภาคม ๒๕๑๒



จากซ้ายไปขวา พระยาประภากรวงศ์ (ว่อง บุนนาค)  
คุณจวง โกมารกุล ณ นคร (จวง บุนนาค)  
คุณหญิงพลอย ประภากรวงศ์วรวิภักดี (พลอย นครานนท์)  
หลวงชลาลัยโกยกุล (ใจ บุนนาค)



แถวหน้า หลวงประสิทธิ์ราชศักดิ์ (ไชย บุนนาค) คุณหญิงพลเทพ (แฉ่ม บุนนาค)  
 พระยานิพัทธ์กุลพงศ์ (ชิน บุนนาค)

แถวหลัง หลวงชลาลัยไทยกุล (ใจ บุนนาค) คุณละออง จาตุรงค์กุล (ละออง บุนนาค)  
 คุณจวง โกมารกุล ณ นคร (จวง บุนนาค) พระยาประภากรวงศ์ วรวิมลภักดิ์  
 (ชาย บุนนาค) นางอมรศักดิ์ ประสิทธิ์ (เชย บุนนาค) คุณหญิงวชิรญาณีวินิจฉัย  
 (เถียน บุนนาค) พระยาประภากรวงศ์ (ว่อง บุนนาค)



แถวหน้า <sup>สุดทระพร</sup> นางชลาไลยโกยกถ (ชด บุญนาค) หลวงชลาไลยโกยกถ  
 (ใจ บุญนาค) พันธุ์ประภา บุญนาค  
 แถวหลัง มนัส บุญนาค ประพนธ์ บุญนาค สม บุญนาค  
 โกมล บุญนาค



สายโลหิต

ต้นสกุลขุนนาค

เจ้าพระยามหาเสนา (ขุนนาค)

สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ทิศ ขุนนาค)

สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง ขุนนาค)

พระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร ขุนนาค)

พระยาประภากรวงศ์วรวิมลภักดี (ชาย ขุนนาค)

หลวงชลาลัยโกยกส (ใจ ขุนนาค)

ต้นสกุลนครานนท์

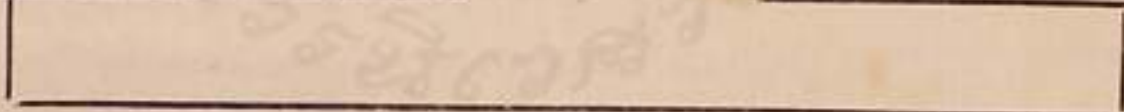
ท่านบุญมา นครานนท์

พระยามณฑิยบาล (เมือง นครานนท์)

พระพรหมสุรินทร์ (พรหม นครานนท์)

ท่านน้อย นครานนท์

คุณหญิงพลอยประภากรวงศ์วรวิมลภักดี



## คำปรารภ

ในงานพระราชทานเพลิงศพคุณพ่อ (หลวงชลาลัย-  
โกยกมล) (ใจ บุนนาค) ณ เมรุวัดประยูรวงศาวาส ในวันที่  
จันทร์ที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๑๒ บรรดาบุตรธิดาได้ปรึกษากัน  
ที่จะพิมพ์หนังสือแจกเป็นมิตรพื้ ต่างก็มีความเห็นชอบใคร่  
จะได้หนังสือเกี่ยวกับประวัติ ของบรรพบุรุษ ในสกุล บุนนาค  
จึงได้ ไปกราบเรียนหารือกับคุณหญิงโสภา โกมารกุลมนตรี  
ซึ่งเป็นญาติผู้ใหญ่ที่ใกล้ชิดอยู่ในเวลานี้ พอที่ท่านเลยแจ้งให้  
ทราบว่า ท่านจะพิมพ์หนังสือเรื่อง “เฉกอะหมัด” ซึ่งเจ้าคุณ  
โกมารกุลมนตรีเป็นผู้แต่ง ช่วยเป็นหนังสือแจกในงานนี้  
เนื่องจากท่านมีความรักใคร่นับถือและอยู่ใกล้ชิดมากกับคุณพ่อ  
ซึ่งนับเป็นอาโดยตรงของท่านมาแต่เด็ก ๆ ซึ่งก็เป็นการตรง  
กับความประสงค์ และรู้สึกซาบซึ้งในพระคุณอย่างสูง

นอกจากหนังสือเรื่อง “เฉกอะหมัด” ของเจ้าคุณโกมาร  
กุลมนตรี ซึ่งคุณหญิงโสภา โกมารกุลมนตรี ท่านกรุณาพิมพ์  
ให้แล้ว สำหรับของบุตรและภริยาซึ่งเป็นเจ้าภาพ ก็เห็น

สมควรจะได้พิมพ์หนังสือ “ประวัติสมเด็จพระยาบรมมหา  
ศรีสุริยวงศ์” ซึ่งสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ได้ทรง  
พระนิพนธ์ไว้ มาเป็นของชำร่วยอีกเล่มหนึ่ง และได้จัดการ  
ติดต่อขออนุญาตต่อกรมศิลปากร ซึ่งก็ได้รับความกรุณา  
อนุญาตด้วยดี จึงขอขอบพระคุณไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ในการพระราชทานเพลิงศพคุณพ่อในวันนี้ บรรดา  
ภรรยา บุตร ธิดา และหลานเหลน ขอกราบอริษฐานให้  
วิญญาณของท่าน จงไปสู่สุคติในสรวงสวรรค์ และขอ  
อำนาจกุศลบุญราศรียี่ได้บำเพ็ญมาแต่ต้น จงอำนวยอริษฐาน  
วิบูลมบุญผลให้ท่านประสพความสุข โดยควรแก่ คติวิสัยในสัม  
ปรายภพจงทุกประการ เทอญ.

# ประวัติ

## หลวงชลาลัยไทยกล (ใจ บุนนาค)

หลวงชลาลัยไทยกลเป็นบุตรคนที่ ๔ ของพระยาประ-  
ภากรวงศ์วรวิมุกต์ (ชาย บุนนาค) ท่านพลอย เป็นมารดา  
เกิดเมื่อวันที่ ๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีชวศ จุลศักราช ๑๒๓๘  
เวลา ๓ ทุ่มเศษ ตรงกับวันอาทิตย์ที่ ๒๒ ตุลาคม พุทธศั-  
กราช ๒๔๑๘ ที่บ้านของบิดาตำบลคลองสมเด็จ จังหวัดธนบุรี

พระยาประภากรวงศ์วรวิมุกต์ (ชาย บุนนาค) มีภริยา  
และบุตร ธิดา ดังต่อไปนี้.—

๑. ภรรยาชื่อท่านพร้อม มีบุตรชาย ๒ คน ถึงแก่  
กรรมแต่เยาว์
๒. ภรรยาชื่อท่านพลอย มีบุตร ธิดา ๔ คน
  - (๑) ธิดาชื่อจวง เป็นภรรยานายพลพ่าย  
(ชวน โภมารกุล ณ นคร)
  - (๒) พระยาประภากรวงศ์ (ว่อง บุนนาค)
  - (๓) คุณเวียน เป็นชาย ถึงแก่กรรมแต่เยาว์

(๔) หลวงชลาลัยไทยกุล (ใจ บุนนาค)

๓. ภรรยาชื่อท่านเปรม มีธิดา ๔ คน

(๑) ธิดาชื่อเชย เป็นภรรยาหลวงอมรศักดิ์  
ประสิทธิ์ (อรรถ บุนนาค)

(๒) ธิดาชื่อละออง เป็นภรยานายเล็ก จา-  
ตุรงค์กุล

(๓) ธิดาชื่ออบ รับราชการฝ่ายใน ในรัชกาล  
ที่ ๕

(๔) ธิดาชื่อแหม่ม เป็นภรรยาเจ้าพระยาพล-  
เทพ (เฉลิม โกมารกุล ณ นคร)

๔. ภรรยาชื่อท่านชื่น มีบุตร ธิดา ๓ คน

(๑) พระยานิพัทธ์กุลพงศ์ (ชิน บุนนาค)

(๒) หลวงประสิทธิ์ราชศักดิ์ (ไชย บุนนาค)

(๓) ธิดาชื่อชม เป็นคุณหญิงสีหราชฤทธิไกร  
(ม.ล. ชวย ฉัตรกุล ณ อยุธยา)

๕. ภรรยาชื่อท่านเลื่อน มีธิดา ๑ คน ชื่อเลื่อน  
เป็นคุณหญิงวรวงษ์วิจิตร

บรรดาพี่น้องร่วมบิดาของหลวงชลาไชยไทยกล ได้ถึง  
แก่กรรมไปก่อนท่านหมดแล้วทุกคน คงเหลือท่านอยู่เป็น  
คนสุดท้าย

การศึกษา เมื่อวัยเด็กท่านเรียนหนังสือไทยที่โรงเรียน  
พระตำหนักสวนกุหลาบ กับเจ้าคุณประภากรวงศ์ ผู้เป็น พี่ชาย  
แล้วได้ ไปเรียนภาษาอังกฤษที่โรงเรียนสุนันทาลัย และโรง-  
เรียนอัสสัมชัญ ต่อมาเมื่ออายุ ๑๖ ปี ท่านได้ ไปเรียนที่  
ประเทศอังกฤษอีกประมาณ ๗ ปี

การอาชีพ ท่านเป็นผู้มีนิสัยรักความอิสระเป็นชีวิตจิตใจ  
ใจ และมีความสนใจพิเศษพอใจเท่าที่มีอยู่เป็นอยู่ ฉะนั้น เมื่อ  
กลับจากเมืองนอกก็ได้เริ่มเข้ารับราชการที่กระทรวงมหาดไทย  
แล้วย้ายไปอยู่กระทรวงธรรมการ โดยเป็นครูสอนภาษาอังกฤษ  
ณ โรงเรียนฝึกหัดครูบ้านสมเด็จ (เก่า) ต่อมาได้ลาออก  
ไปอยู่กระทรวงต่างประเทศ และได้ไปเป็น แอตตาเช่  
ณ ประเทศญี่ปุ่น ในสมัยที่เจ้าคุณนริศศรราชกิจ (สาย โชติก  
เสถียร) เป็นราชทูต ภายหลังได้กลับมาจากประเทศญี่ปุ่น  
และมีความคิดที่จะประกอบอาชีพอย่างอิสระ จึงได้ลาออก  
จากกระทรวงต่างประเทศ

เนื่องจาก ท่านมี นิสสัย ชอบทดลอง และคิดค้น สิ่งประ-  
 ดิษฐ์ต่าง ๆ และมีความสนใจเกี่ยวกับเครื่องจักรกลไกมาก  
 ได้ศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับเครื่องจักรกลจากตำราภาษาอังกฤษ  
 จนกระทั่งได้ซื้อเครื่องจักรมา แล้วทำการต่อเรือยนต์ขึ้น  
 ๒ ลำ ใหญ่ ๑ ลำ เล็ก ๑ ลำ จึงรับส่งคนโดยสารในคลอง  
 บางหลวงระหว่าง ปี พ.ศ. ๒๔๕๒-๒๔๕๓ ซึ่งท่านเล่าให้  
 ลูก ๆ ฟังว่า เป็นการทำให้ทดลองและหาความรู้มากกว่า  
 อย่างอื่น ค่าโดยสารก็เก็บถูกเท่ากับค่าโดยสารเรือจ้างธรรมดา  
 เพียงพอสำหรับจ่ายเป็นเงินเดือน นายท้าย และช่างเครื่องกับ  
 ค่าน้ำมัน ค่าสึกหรอต่าง ๆ เท่านั้น เนื่องจากตัวเรือใหญ่  
 เกินกำลังเครื่อง เมื่อบรรทุกคนโดยสารมาก ๆ ก็วิ่งได้เร็ว  
 กว่าเรือจ้างนิดหน่อยเท่านั้น

ขณะเดียวกันกับ ที่ทำการ เดินเรือ รับส่ง ผู้โดยสาร ใน  
 คลองบางหลวง เนื่องจากบ้านอยู่ริมคลองสมเด็จ ซึ่งใน  
 สมัยนั้นเป็นคลองซึ่งเรือขนาดใหญ่อย่างเรือฉลอมบรรทุก้าว  
 เรือยนต์ และเรืออื่น ๆ แล่นขึ้นล่องได้อย่างสบาย โดยปาก  
 คลองออกแม่น้ำเจ้าพระยาทางตลาดสมเด็จทางหนึ่ง และออก

ทางปากคลองสารทางหนึ่ง ส่วนอีกทางหนึ่งนั้นก็ ไปออก  
คลองบางหลวง ท่านจึงคิดทำโรงสีข้าวขึ้นอีก โดยสั่งซื้อ  
เครื่องจักรสีข้าวขนาดเล็ก เอามาติดตั้งโรงสีข้าว รับจ้าง  
สีข้าวขึ้นในบ้าน

เมื่อว่างเว้นจากการสีข้าว ก็ได้ปรับปรุงโรงสีเป็นโรง-  
หนังและโรงลิเก สั่งซื้อเครื่องฉายหนัง (สมัยหนังเงียบ) มา  
ติดตั้ง และเช่าหนังมาฉายเก็บค่าดู ท่านว่าบางวันก็มีคนดู  
ไม่ถึง ๒๐ คน แต่ก็ฉายให้ลูกเต้า ผู้คนที่อยู่อาศัยให้ดูทั่วถึง  
กัน เมื่อฉายหนังไม่ค่อยมีคนดู ก็เปลี่ยนเป็นहाลิกเมาแสดง  
สับเปลี่ยนกันไปเช่นนั้น

ในปี พ.ศ. ๒๔๕๔ ท่านได้ไปติดตั้งโรงสี รับทำการ  
สีข้าวที่จังหวัดอ่างทอง เนื่องจากพระยาสุรียานุวงศ์ประวัตติ  
(เต็น บุนนาค) ซึ่งเป็นญาติสนิทมีศักดิ์เป็นน้อง ได้เป็น  
เจ้าเมืองอ่างทองอยู่ในขณะนั้น ท่านจึงถือโอกาสไปตั้งโรงสี  
รับจ้างสีข้าวตั้งกล่าว อยู่ประมาณปีเศษ ก็กลับเข้ารับราชการ  
อีกที่กรมเจ้าท่า ในตำแหน่งเจ้าพนักงานสอบไล่ ผู้ที่มาสอบ  
เพื่อรับประกาศนียบัตรนายท้ายเรือ และช่างเครื่องเรือยนต์



เรือกลไฟ ระหว่างรับราชการในตำแหน่ง<sup>๕</sup>อยู่ที่กรมเจ้าท่า  
นั้น ท่านเคยเล่าให้ภรรยาและบุตรฟังว่า ผู้ที่มาสอบไล่เพื่อ  
ขอรับประกาศนียบัตรนายท้ายและช่างกล ได้ติดสินบนขอให้  
ท่านส่งอนุมัติว่าตนสอบไล่ได้ แต่ท่านก็ไม่เคยยอมรับเงิน  
จากใครสักรายเดียว สำหรับผู้ที่ยังสอบไม่ได้ ท่านก็สอนให้  
ทำตลอดจนชี้แจงแนะนำให้ไปท่องไปจำ แล้วให้กลับไป  
สอบใหม่จนได้ไปทุกคน การสอบก็ไม่มี การเขียนคำตอบแต่  
อย่างไร เพียงแต่ถามและตอบด้วยปากเปล่า เมื่อตอบได้ถูก  
ต้อง และทดลองทำให้ท่านดูตามความประสงค์ก็ถือว่าสอบได้

ท่านทำงานอยู่ที่กรมเจ้าท่าประมาณ ๒ ปี ก็ได้รับ  
บรรดาศักดิ์เป็น หลวงชลาลัยไทยกล ในปี ๒๔๕๗ เนื่องจาก  
ท่านเป็นผู้ชอบประดิษฐ์ ชอบของแปลก ๆ ใหม่ ๆ และ  
ชอบเล่นเกมกีฬาของฝรั่ง จึงสั่งเครื่องกีฬาแบดมินตันมา  
จากเมืองนอก และทำคอร์ตแบดมินตันขึ้นในบ้าน ให้บุตร  
ภรรยาเล่น ชักชวนข้าราชการที่ร่วมงานและญาติพี่น้องที่อยู่  
บ้านใกล้เคียงมาเล่น ข้าราชการร่วมงานและเพื่อนบ้านใกล้  
เคียงเวลานั้นได้มาเล่นแบดมินตันที่บ้านเป็นประจำ เท่าที่จำ

ได้มี พระบำรุงนาวา (ชูป) หลวงอำนาจนทีสฤกษ์  
 (ฉิน โทมารกุล ณ นคร) หลวงสำรวจรชชติถการ (เซ่ง)  
 ขุนประดิษฐ์ชลการ (เทวา บุนนาค) หลวงประสิทธิ์ราชศักดิ์  
 (ไชย บุนนาค) หลวงอินทร์สมบัติ (ชม บุนนาค) และได้  
 ทราบว่าเจ้าคุณพลเทพก็ได้มาเล่นเป็นครั้งคราว

ท่านรับราชการอยู่กรมเจ้าท่าประมาณ ๗—๘ ปี ก็ลา  
 ออกไปซื้อที่ทำไร่ที่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เนื่องจากคุณ  
 เลียน บุนนาค พี่สาวต่างมารดาของท่าน ซึ่งเป็นภรรยาเจ้าคุณ  
 วรรณวิจิตร ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดประจวบคีรีขันธ์  
 เวลานั้น ท่านจึงได้รับความกรุณาเอื้อเฟื้อจากท่านเจ้าคุณวรรณวิจิตร  
 วรรณวิจิตรเป็นอันมาก ท่านไปทำไร่อยู่ที่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์  
 ประมาณ ๒ ปีเศษ ก็เลิก กลับมาอยู่บ้านเริ่มฟื้นฟูกีฬาแบด-  
 มินตันอีก และในสมัยที่เจ้าคุณโทมารกุลมนตรี ได้ย้ายมาอยู่  
 ณ บ้านปัจจุบัน ซึ่งอยู่ใกล้เคียงกัน ท่านและคุณหญิงก็ได้มา  
 เล่นแบดมินตันเป็นประจำ และตอนที่ท่านดำรงตำแหน่ง  
 อธิบดีกรมบัญชีกลาง ก็มีข้าราชการกรมบัญชีกลางและกรม  
 พระคลังมาเล่นเป็นจำนวนมาก อาทิเช่น เจ้าคุณทรงสุวรรณ์

## ญ

(อ่อน บุนนาค) พระคลังสมบัติ หลวงวิจิตรประมวลการ  
(อุทัย บุนนาค) ขุนวิจิตรวรรณกร (เปล่ง นาคะนาท) คุณนพ  
บุญประจวบ ฯลฯ

การกีฬาแบดมินตันสมัยที่รุ่นท่านอายุมากแล้ว ก็ตก  
ทอดมาถึงรุ่นลูกหลาน ในสมัยที่นิยมเล่นกันแพร่หลาย ระยะ  
ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองและหลังจากการเปลี่ยนแปลง  
การปกครองแล้ว แบดมินตันคอร์ตนี้ เรียกว่า คอร์ตบ้าน  
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ มีชื่อเสียงมาก เคยได้รางวัล  
ชนะเลิศประเภทต่าง ๆ ในงานฉลองรัฐธรรมนูญ และการ  
แข่งขันตามสโมสรต่าง ๆ

หลังจากเลิกเล่นแบดมินตันแล้ว ท่านยังได้ทำลานซี-  
เมนต์ สำหรับเล่นสะเก็ดลูกกลิ้งขึ้นในบ้านสังสะเก็ดมาจาก  
เมืองนอก ภายหลังเปิดให้คนภายนอกเข้ามาเล่นด้วย ในตอน  
กลางวันระหว่าง ๑๕.๐๐ น. ถึง ๒๒.๐๐ น. โดยเก็บค่าเล่น  
คนละ ๒๕ สตางค์ เล่นได้ตลอดเวลา เป็นการสนุกครึกครื้นดี

เนื่องจากท่านเป็นผู้รักษาอนามัยดี รับประทานอาหาร  
ตรงตามเวลา นอนและตื่นตามเวลาแม้ในวัยชราก็ยังนิยมเล่น  
กีฬาตะกร้อจนกระทั่งอายุร่วม ๗๐ ปี จึงได้เลิก แม้กระนั้นก็

ยังออกเดินเข้าๆ และหลังอาหารค่ำเป็นประจำ จนกระทั่งอายุ ๘๐ กว่า ชักจะเดินไม่ค่อยสะดวกเกรงจะล้มเป็นอันตรายไป ท่านจึงซื้อรถเข็นแบบรถคนเจ็บนั่งตามโรงพยาบาลมาสำหรับนั่งเข็นลูกล้อไปเองเข้า ๆ เย็น ๆ ท่านอุส่าห์ปรับปรุงเอาโซ่เอาเกียร์รถจักรยานใส่ สำหรับถีบไปได้รอบ ๆ บ้าน วันละ ๒-๓ รอบ เป็นนิจ

หลวงชลาไลโยไทยกล มีภรรยาเฉพาะที่มีบุตรธิดา ดังต่อไปนี้.—

ภรรยาชื่อเคลื่อน มีบุตรชื่อเจือ เป็นหลวงวิศาลพจน์กิจ (ถึงแก่กรรมแล้ว)

ภรรยาชื่อสอางค์ มีบุตรและธิดา ๖ คน คือ

๑. ธิดาชื่อ เจือง
๒. บุตรชื่อ จิตร
๓. ธิดาชื่อ เทียมใจ
๔. ธิดาชื่อ สมพร
๕. บุตรชื่อ ทวีศักดิ์
๖. ธิดาชื่อ ศรีประภา

ภรรยาชื่อ บม มีบุตรชื่อ จริง เป็น หลวงไพรัชพากย์-  
ภักดี

ภรรยาชื่อ แสศ มีบุตรชื่อ แจ่ม (ถึงแก่กรรมแล้ว)

ภรรยาชื่อ เนือง มีบุตรชื่อ โชติ

ภรรยาชื่อ ชด มีบุตรและธิดา ๖ คน คือ

๑. บุตรชื่อ สมใจ บัจจุบันชื่อ สม
๒. บุตร (เป็นชาย ยังไม่มีชื่อ ถึงแก่กรรมแล้ว)
๓. บุตรชื่อ ประพนธ์
๔. ธิดาชื่อ พันธุ์ประภา
๕. บุตรชื่อ โกมล เป็นเรืออากาศโท (ถึงแก่กรรมแล้ว)
๖. บุตรชื่อ มนัส

ภรรยาชื่อ ชัน มีบุตรและธิดา ๖ คน คือ

๑. ธิดาชื่อ ชงโค
๒. ธิดาชื่อ ชลอ
๓. บุตรชื่อ ขอบ
๔. ธิดาชื่อ ชลาทิพย์

๕. ธิดาชื่อ ชุ่มจิตร

๖. ธิดาชื่อ ช้องนาง

ท่านเป็นผู้มีจิตเมตตากรุณา มีความโอบอ้อมอารีต่อบุคคลทั่วไป ไม่มีการถือเนื้อถือตัวแต่ประการใดมีความมักน้อย สันโดษ ทำบุญตักบาตรทุกวันอาทิตย์ ซึ่งเป็นวันเกิดของท่าน และเมื่อครบรอบปีเกิดก็ทำสังคทานเป็นปกติทุกปี ไม่มีความทะเยอทะยานในลาภยศ และชอบทำอะไรเป็นอิสระ ฉะนั้นจึงทำราชการอยู่ไม่นานก็ลาออก และย้ายไปประกอบอาชีพอื่นตามความพอใจ นับเป็นบุญของท่าน และเป็นบุญของบุตรภรรยาที่อยู่ปรนนิบัติใกล้ชิดท่าน กล่าวคือ ไม่ว่าระยะใดแม้ในวัยชรามาก จนกระทั่งอายุ ๕๐ กว่า หรือจนกระทั่งวันถึงแก่กรรม ท่านไม่เคยหลงใหลพินเพื่อน รับประทานแล้วว่ายังไม่รับประทาน หรือยังไม่ได้รับประทานก็ว่ารับประทานแล้ว เช่นเดียวกับผู้ชรา มาก ๆ ซึ่งมักจะเป็นเช่นนั้น

ท่านรู้สึกไม่สบายผิดปกติรับประทานอาหารไม่ได้ตั้งแต่ปลายเดือนมีนาคม ๒๕๑๒ ลูกสะใภ้และหลานชายที่เป็นแพทย์ ได้มาช่วยรักษา ให้ยารับประทานและฉีดยา อาการอื่น ๆ

พอทุเลาไป แต่ยังไม่รับประทานอาหารไม่ได้ หายใจไม่สะดวก และมีเสมหะมาก ภรรยา บุตร และหลานจึงเห็นชอบพร้อมกัน นำท่านไปรักษาตัวที่โรงพยาบาลประสาท พญาไท เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๑๒ เพราะเป็นสถานที่เงียบสงบไม่พลุกพล่าน เหมาะสำหรับผู้ชรา โดยเฉพาะได้รับความกรุณา เอื้ออารีย์ และเอาใจใส่เป็นอย่างดีจากท่านผู้อำนวยการโรงพยาบาลประสาท คือ คุณหมอประสพ รัตนากว ตลอดจนนายแพทย์และพยาบาล

ระหว่างนอนป่วยอยู่โรงพยาบาลตั้งแต่วันที่ ๘ เมษายน ๒๕๑๒ ถึงวันที่ ๑ พฤษภาคม ๒๕๑๒ เป็นเวลา ๒๔ วัน ก็ได้รับการรักษาพยาบาลอย่างเต็มที่ แต่เนื่องจากความชรา เครื่องจักรกลไกในร่างกาย ซึ่งได้ทำงานกรากกรำมาเป็นเวลา ๕๓ ปีกว่า ซึ่งพูดได้ว่าตลอดชีวิตของท่าน ไม่เคยเจ็บป่วยถึงล้มหมอนนอนเสื่อ ขนาดต้องเข้าโรงพยาบาล อวัยวะต่างๆ ในร่างกาย ก็ค่อย ๆ หยุดทำงานไปทีละอย่าง จนกระทั่งวันที่ ๒ พฤษภาคม ๒๕๑๒ เวลา ๑๘.๔๕ น. ท่านก็ได้ถึงแก่กรรม เพราะหัวใจวายท้วยความสงบ กำหนดอายุได้ ๕๓ ปี ๖ เดือน ๑๑ วัน.

## หลวงชลาโลยไทยกล

ธิดาคุณหลวงชลาโลย ๆ มาพบข้าพเจ้าที่บ้านเมื่อวันที่  
๒๒ กรกฎาคม ๒๕๑๒ นำบัตรเชิญแจ้งวันกำหนดพระราชทาน  
เพลิงศพบิดาของเธอ ซึ่งกำหนดวันที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๑๒  
ณ เมรุวัดประยุรวงศาวาส ในฐานะที่คุณหลวงกับข้าพเจ้า  
ได้รับราชการร่วมกันอยู่ในกรมเจ้าท่าหลายปี ข้าพเจ้าระลึก  
ถึงความหลังเก่า ๆ ระหว่างที่เราเคยอยู่ด้วยกัน มีอะไรผ่านมา  
บ้างก็ปรารภเล่าย่อ ๆ ในการที่ได้พบกับแม่หลาน ๆ ที่มาหา  
รู้สึกว่าคุณสนใจที่ควรจะได้มีข้อเขียนอาลัยในความหลังแก่บิดา  
ของเธอในหนังสือที่จะพิมพ์แจกในงานก็จะดี แต่ก็หมดเวลา  
โดยที่ ได้ลงมือพิมพ์หนังสือนั้นแล้ว หลานสาวจึงขอให้  
ข้าพเจ้าเขียนเป็นทำนองคำนำ ซึ่งยังมีช่องแทรกในหนังสือ  
ที่กำลังพิมพ์อยู่ ข้าพเจ้าไม่สมัครใจที่จะเขียนในรูปคำนำ  
รู้สึกว่าบุคคลที่ทำหน้าที่เช่นนั้น จะต้องเป็นบุคคลสำคัญ  
รู้เรื่องราวกว้างขวางในข้อเขียนที่ตนจะเขียนนำ แต่ก็ไม่  
อยากปฏิเสธที่จะเขียนเล่าเรื่องเก่า ๆ เท่าที่เป็นเรื่องน่ารู้



(๖)

เป็นประวัติ ยกย่องเกียรติคุณของผู้ตาย เท่าที่ข้าพเจ้านับถือ  
คุณหลวงชลาไลย ฯ สนิทซิทชอบเคยร่วมงานกันมาด้วยกัน  
สมัยหนึ่ง ซึ่งลูกหลานชั้นหลังน่าจะไ้ทราบพอเป็นคำไว้อาลัย  
ของข้าพเจ้าร่วมกับเจ้าภาพในโอกาสนี้ตามสมควร

ผู้อ่านย่อมจะได้อ่านข้อเขียนชีวประวัติของคุณหลวง ฯ  
ที่เจ้าภาพได้รวบรวมเป็นประวัติไว้ในหนังสือแล้วหลายตอน  
แต่เฉพาะตอนที่คุณหลวงรับราชการอยู่กรมเจ้าท่านั้น เข้าใจ  
ว่าลูกหลานไม่ทราบ เพราะเกิดทีหลัง นอกจากหลวงวิศาล-  
พจนกิจ (เจือ) ลูกคนโต ซึ่งเคยไปมาติดต่อกับข้าพเจ้าใน  
สมัยนั้น

ข้าพเจ้าเข้ารับราชการในกรมเจ้าท่าซึ่งสมัยนั้นสังกัด  
กระทรวงนครบาล ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๔๘ ในตำแหน่ง  
นายเวรหนังสือ หรือเลขานุการกรม นายใจ บุณนาค  
(หลวงชลาไลยไทยกล) ได้เข้ารับราชการหลังข้าพเจ้า ๖—๗ ปี  
โดยเจ้าคุณประภากรวงศ์ (ว่อง บุณนาค) เป็นผู้ฝากต่อเจ้าคุณ  
วิสุตรสาครติฐ (เทียน ประทีปเสน) ซึ่งเป็นอธิบดีในสมัยนั้น  
คุณใจ บุณนาค (หลวงชลาไลยไทยกล) อยู่ในกองกลางกับ

(ก)

ข้าพเจ้ากับผู้ช่วยอีก ๒—๓ คน คือ ม.ล. เป้า (ต่อมาเป็น  
พระยาสาครวิสัย) กับนายทองจีน (ต่อมาเป็นหลวงอุปถัมภ์-  
ดิษฐการ) เมื่อมีตำแหน่งทางกองตรวจท่า จึงบรรจุงานไปตาม  
หน้าที่ หลวงชลาลัยฯ ได้เข้ารับตั้งแห่งล่ามในกองตรวจท่า  
ขณะนั้นมีนายทอเรสเซน (Torresen) เป็นที่ปรึกษาและ  
หัวหน้าการทำ มีผู้ช่วยชาวต่างประเทศ ๒ คน คือ นาย  
บาร์กัม (Bargun) และนายฟอสส์ (George Foss) เป็นชาว  
นอร์เวย์เยิน มีกองตรวจเชอร์เวย์เรืออีกกองหนึ่ง ซึ่งมี นาย  
เจแมคไคย์ (J. Maekay) เป็นนายช่างกลใหญ่ มีผู้ช่วย ๒ คน  
เป็นฝรั่งทั้งคู่ เป็นชาวเดนมาร์ก ล้วนแต่เป็นฝรั่งทั้งนั้น  
งานตรวจท่า งานสอบไล่นายท้ายเรือกลไฟและเรือยนต์ เป็น  
หน้าที่ฝ่ายตรวจการทำ งานตรวจเรือกลไฟเรือยนต์และ  
สอบไล่ช่างกล เป็นหน้าที่กองตรวจเชอร์เวย์ ซึ่งหลวงชลาลัยฯ  
ต้องเป็นล่ามฝรั่งแปลรายงานจากภาษาอังกฤษเป็นไทย ไทย  
เป็นอังกฤษ เวลาสอบไล่นายท้ายเรือและช่างกล ทำหน้าที่  
ด้วยความสามารถเป็นที่พอใจของฝรั่งและทางราชการมาก

(ง)

ราชทินนาม "ชลาไลยโกยกถ" นั้น เป็นชื่อแปลก แต่  
มีที่มาน่ารู้ เมื่อกรมเจ้าท่าเริ่มมีการขอพระราชทานบรรดาศักดิ์  
กระทรวงมรุธาธร เจ้ากระทรวงเกี่ยวกับราชสำนักสมัยนั้น  
ได้ส่งราชทินนามทำเนียบกรมมหาดเล็กที่มีได้มีการแต่งตั้งมา  
นานแล้วมาให้กรมเจ้าท่า ๓ ตำแหน่ง ท่านอธิบดีกรมเจ้าท่า  
มีบัญชาให้ข้าพเจ้าเก็บไว้เป็นทำเนียบชื่อบรรดาศักดิ์ข้าราชการ  
กรมเจ้าท่า คือราชทินนาม สาศกรวิสัย ชลาไลยโกยกถ และ  
สิงหฬสาคร ซึ่งเป็นตำแหน่งขุนทั้ง ๓ ตำแหน่ง มีความหมาย  
เกี่ยวกับหน้าที่ห้องสรอง และเครื่องกลไกยห้องสรองในราช-  
สำนัก เมื่อถึงคราวที่กรมเจ้าท่าขอบรรดาศักดิ์ให้แก่ข้าราชการ  
ก็ได้นำราชทินนามเหล่านี้มาเป็นชื่อบรรดาศักดิ์ กระทรวง  
นครบาล ได้ขอพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้หม่อมหลวงเป้า  
เป็นขุนสาครวิสัย คุณใจ บุนนาค ซึ่งมีคุณวุฒิและวัยวุฒิ  
เป็นอาวุโสอยู่ขณะนั้น เป็นที่หลวงชลาไลยโกยกถ ตำแหน่ง  
สิงหฬสาครก็เป็นหลวง ได้แก่นายแฟรงก์ทิลเลเก้ (Franc Tilleke)  
ซึ่งต่อมาได้เป็นพระยาสิงหฬสาคร ผู้ช่วยอธิบดีกรมเจ้าท่า

(จ)

ข้าพเจ้าเป็นชนชื่อก็คชชใหม่เป็น ชนสกุลสาราลักษณ์ ตำแหน่ง  
เลขานุการกรม

ข้าราชการสมัยนั้นมีความสามัคคีกลมเกลียวกัน ช่วย  
งานประสานงานเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ถึงเวลาเลิกงาน  
ตอนเย็นก็ร่วมใจหาการเล่นกีฬาแบดมินตัน ซึ่งนิยมกันมาก  
ในสมัยนั้น มีนายชูป (พระบำรุง) นายฉิน นายเซ่ง นายเทวา  
และข้าราชการในกรมเจ้าทำร่วมใจกันก่อตั้งขึ้น ท่านที่ออก  
นามมานี้ ต่อมาก็ได้รับบรรดาศักดิ์เป็นชนเป็นหลวงด้วยกัน  
ทุกคน กรมเจ้าทำมีทีมแบดมินตันชนก็คงเนื่องมาจากทีมของ  
คุณหลวงชลาโลย ๆ ที่ให้กำเนิดมาจากบ้านท่านนั่นเอง

หลวงชลาโลยมีนิสัยรักเพื่อนฝูง วางตัวสม่ำเสมอ  
ไม่ถือตัว เป็นผู้ติดตามตระกูลอันสูงของท่าน วางตัวเป็นผู้ใหญ่  
ให้เป็นทีฟังแก่ผู้น้อย วางตัวเป็นเพื่อนกับผู้ที่ควรคบค้าเป็น  
เพื่อนและโอบอ้อมอารีแก่ทุกคน เหล่านี้เป็นคุณสมบัติอันดี  
งามให้มิตรสหายอีกทั้งผู้ใหญ่น้อยรักใคร่เคารพนับถือ

(๓)

ขอให้คุณงามความดีที่คุณหลวงได้บำเพ็ญไว้ในภพนี้ จง  
เป็นอิฏฐวิบูลมบุญผลตามสนอง ให้คุณหลวงประสพสุขในภพ  
หน้า ณ แดนสุขาวดีอันเป็นสวรรคตชั้นบรมสุขโน้นเทอญฯ.

พระยามโหสวรรค์

บ้านมโหสวรรค์

วันที่ ๒๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๒

---

# คำไว้อาลัย

ของ

คุณจวน บุรานนท์

---

นักกะนั่งถึงคุณหลวง

ที่ว่างลับ

ไปไม่กลับคืนหลัง

ยังถิ่นฐาน

ได้คุ้นเคยคบหา

มาช้านาน

ทั้งลูกหลานของท่าน

และภรรยา

ถึงจะแก้แต่อย่างใด

ไม่ไหลหลง

อายุยังยืนยาว

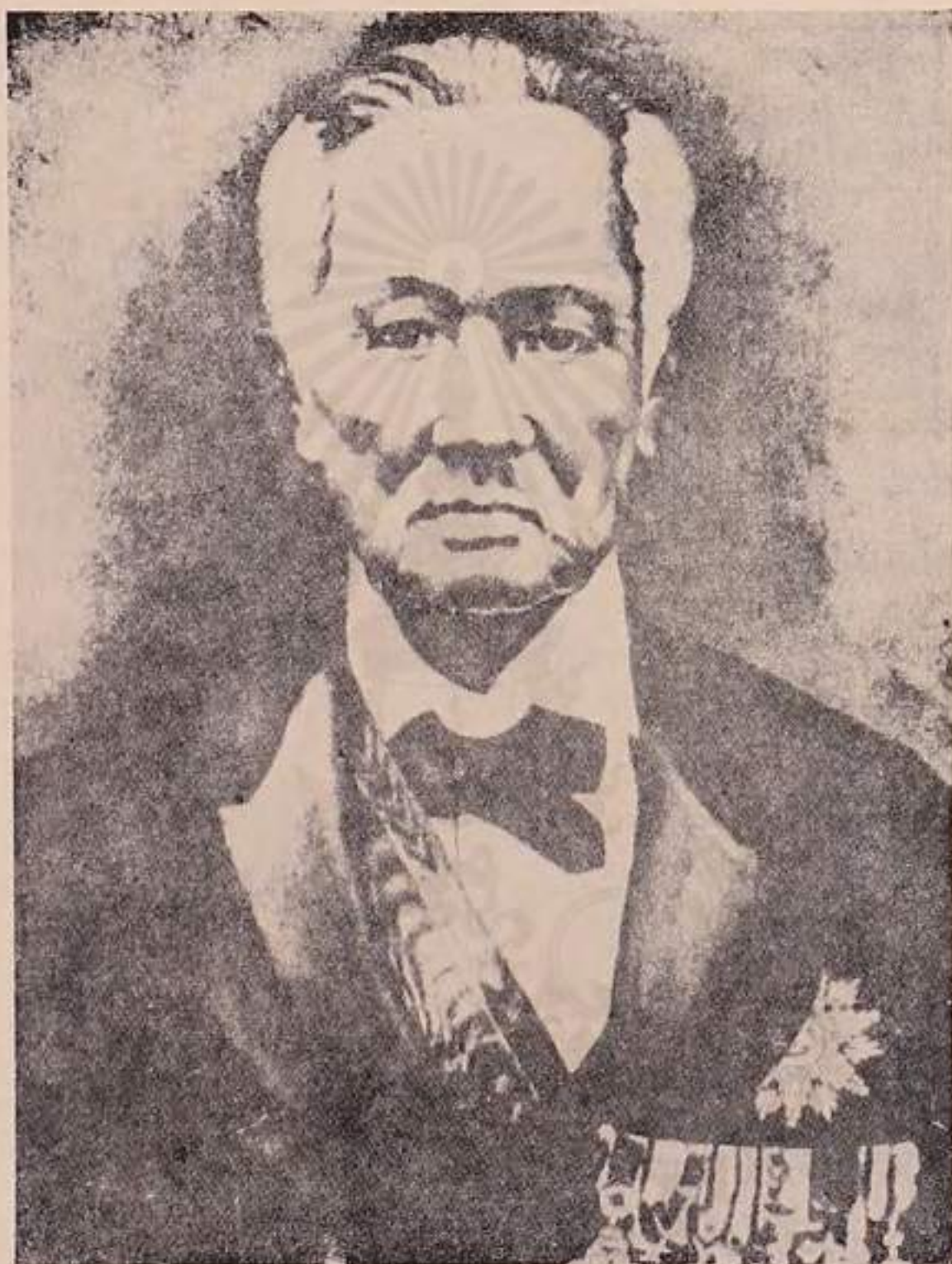
แก้สืบทว่า

ให้วิญญาณของท่าน

ถึงชั้นฟ้า

แดนสุขาวดี

นิพพานเทอญ.



สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์  
(ช่วง บุนนาค)

ตอนที่ ๔

๒๐๘  
ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ซึ่งได้เป็นผู้  
สำเร็จราชการแผ่นดิน เป็นบุตรสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหา-  
ประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) ท่านผู้หญิงจัน (น้องกรมหมื่น  
นรินทรภักดี) เป็นมารดาเกิดในรัชกาลที่ ๑ เมื่อ ณ วันศุกร์  
เดือนยี่ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีมะโรง<sup>(๑)</sup> พ.ศ. ๒๓๕๑ เมื่อได้เป็นผู้  
สำเร็จราชการแผ่นดินพออายุได้ ๖๐ ปี เรื่องประวัติของเจ้า  
พระยาศรีสุริยวงศ์เมื่อตอนรุ่นหนุ่ม ปรากฏว่าได้ถวายตัว  
เป็นมหาดเล็กในรัชกาลที่ ๒ แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ  
ให้เป็นที่นายชัยขรรค์คุ้มแพร์ แต่ส่วนการศึกษานั้นมีเค้า  
เงื่อนทราบได้ในชั้นหลังว่า เห็นจะไม่ได้เรียนอักษรสมัยสัก  
ชงนัก ด้วยการเล่าเรียนของลูกผู้ดีในสมัยเมื่อท่านยังเยาว์วัย  
นั้น มักเป็นแต่ฝากให้พระภิกษุสอนตามวัดไม่กวดขัน จะรู้ได้

(๑) คนสำคัญของประเทศสยามเกิดเป็นสหชาติกันในปีมะโรงนี้ ๔ คน  
คือพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ ๑ กรมหลวงวงศา-  
ธิราชสนิท พระองค์ ๑ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ๑ เจ้าพระยาภูธราภัย  
(นุช บุณยรัตพันธุ์) ที่สมุหนายก ๑



มากหรือน้อยก็แล้วแต่ความนิยมของเด็ก      แม่การที่เรียน  
 วิชาสำหรับเป็นอาชีพเมื่อเติบโตใหญ่      ในสมัยนั้นก็มักเรียน  
 โดยกระบวนฝึกหัดอบรมในสำนักผู้ปกครองคือบิดาเป็นอาทิ  
 ดังเช่นบิดาเป็นช่างหรือเป็นแพทย์ บุตรก็ฝึกหัดศึกษาวิชานั้น  
 จากบิดาต่อไป ฉะนั้นเป็นต้น เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นบุตร  
 ชายคนใหญ่ของสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ คง  
 จะได้ศึกษาราชการในสำนักของบิดาเป็นวิชาสำคัญสำหรับตัว  
 และมีน้ำใจนิยมเรียนวิชารัฐบาลยิ่งกว่าอย่างอื่นมาแต่หนุ่ม  
 จึงไม่ปรากฏว่าท่านสันทัดในการช่าง (๑) หรือในการขี่ช้าง  
 ม้าและวิชาอื่นอย่างหนึ่งอย่างใด ได้ยินผู้หลักผู้ใหญ่ชมมา  
 ก็แต่ข้อที่มีความสามารถฉลาดในกระบวนการบ้านการเมือง  
 อย่างเดียว

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เห็นจะเป็นคนโปรดของพระ  
 บาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มาตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๒  
 ด้วยบิดาของท่านเป็นผู้ซึ่งทรงชอบชดสันทสนม และมาได้รับ

(๑) ต่อเมื่อมีตำแหน่งในราชการแล้ว จึงได้ศึกษาวิชาต่อเรือกำปั่นจน  
 ชำนิชำนาญ ก็อีกอย่าง ๑ ดูเหมือนจะชอบศึกษาพงศาวดารจีนด้วย แต่  
 ก็เป็นการชดสันทสนมเหมือนกัน

ราชการกรมทำร่วมกันเมื่อปลายรัชกาล เพราะฉะนั้น พอ  
ถึงรัชกาลที่ ๓ จึงทรงตั้งบิดาของท่านให้เป็นเจ้าพระยาพระ  
คลัง และต่อมาโปรดให้บัญชาการกลาโหมเพิ่มเข้าอีกกระ-  
ทรวงหนึ่ง ส่วนเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์นั้น ก็ได้เลื่อนบรรดาศักดิ์  
ขึ้นเป็นที่หลวงสิทธิธนายเวรมหาศเล็ก ตั้งแต่ตอนต้น  
รัชกาลที่ ๓ (เห็นจะเป็นเมื่อเสร็จกิจอุปสมบทแล้ว (๑) ใน  
พ.ศ. ๒๓๗๑) พิจารณาเหตุตามความที่ปรากฏในหนังสือ  
จดหมายเหตุเก่า ๆ ดูเหมือนความสามารถฉลาดหลักแหลม  
ของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จะเริ่มปรากฏแก่คนทั้งหลาย ตั้งแต่  
แต่เมื่อเป็นหลวงสิทธิธนายเวร เพราะเหตุการณ์ต่าง ๆ ให้  
โอกาส ประกอบกับฐานะของท่านที่เป็นบุตรเจ้าพระยาพระ  
คลังเสนาบดีว่าการต่างประเทศ ซึ่งได้บังคับบัญชาหัวเมือง  
ชายทะเลฝ่ายตะวันออกด้วย เป็นต้นว่าพอถึงรัชกาลที่ ๓  
แล้วไม่ช้า ไทยก็ทำหนังสือสัญญากับบริษัทอังกฤษซึ่ง  
ปกครองอินเดียเริ่มมีการค้าขายเกี่ยวข้องกับอังกฤษ ต่อ

(๑) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศาจารย์สุริยวงศ์ แม่เลื่อมใสและทำนุบำรุง  
พระพุทธศาสนาที่เป็นแต่ถือตามประเพณี ไม่ใคร่เอาใจเอื้อเพื่อต่อพระธรรม  
วินัยนัก ข้อนี้อาจกล่าวกันว่าเป็นความบกพร่องในอุปนิสัยของท่านอย่าง ๑

หันมา (เมื่อเสร็จการปราบกบฏเวียงจันทน์แล้ว) ไทยก็  
 เกิดรบกับญวนต้องเตรียมรักษาปากน้ำเจ้าพระยาและเมือง  
 จันทบุรี มิให้ญวนจู่มาทำร้ายได้โดยทางทะเล ในการ  
 ปรีกษาทำหนังสือสัญญากับทูตอังกฤษก็ การสร้างบ่อน  
 และเตรียมกำลังรักษาเมืองสมุทรปราการก็ การสร้าง  
 เมืองจันทบุรีใหม่ที่บางกระจะก็ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็น  
 บุตรผู้ใหญ่ได้รับใช้เป็นผู้ช่วยบิดาของท่านในการทั้งปวง (๑)  
 จึงเป็นโอกาสที่ ได้แสดงคุณวุฒิให้ปรากฏ จะนำเรื่องมา  
 สาทกพอเป็นอุทาหรณ์ ดังเช่น เมื่อบิดาของท่านลงไปสร้าง  
 เมืองจันทบุรี ตัวท่านเองรับต่อเรือกำปั่นรบ คิดพยายาม  
 ทำเรือกำปั่นบริค (๒) อย่างฝรั่งขึ้นได้เอง แล้วเอาเข้ามา  
 ถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ.  
 ๒๓๗๘ โปรดพระราชทานชื่อว่า “เรือแก้วกลางสมุทร”  
 (แต่มีชื่อเรียกอย่างฝรั่งอีกชื่อหนึ่งว่า “เรือเอริล”) หมอ

(๑) บุตรสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ ที่ได้เป็นกำลัง  
 ช่วยบิดาอีกคน ๑ ในครั้งนั้นคือ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) ต่อ  
 มาในรัชกาลที่ ๓ ได้เป็นที่มุนราชามาตย์ในกรมตำรวจ

(๒) เป็นเรือชนิดใช้ใบเหลี่ยมทั้งเสาค้ำทั้งเสาท้าย

บัตรเลขไต่กล่าวถึงการต่อเรือลำนี้ไว้ในจดหมายเหตุ<sup>(๑)</sup> ดังนี้

“วันที่ ๒๖ ตุลาคม (พ.ศ. ๒๓๗๘) วันนั้นข้าพเจ้า

ได้ขึ้นไปบนลำเรือบริกซึ่งชื่อเรือเอริล เพื่อจะดูเรือชักใบ  
เหล็กมลำแรกซึ่งสร้างในเมืองไทย และได้เล่นมาจาก

จังหวัดบุรีเมื่อสองสามวันนั้นเป็นของถวายพระเจ้าแผ่นดิน กรุง  
นั้นเป็นครั้งแรกซึ่งเอาแบบเรือยุโรป มาลองต่อในเมืองไทย

และ (หลวงสิทธิ) ขุนนางหนุ่ม (ผู้เป็นนายช่าง) นั้น ถ้า  
มีหุ่นเรือที่ใช้เป็นแบบ ก็ไม่ใช่หุ่นดี ทังความรู้ในเรื่องต่อ

เรือก็เป็นความรู้ซึ่งเก็บได้ทีโน่นบ้าง ทีนี้บ้าง จากเรือต่าง  
ประเทศซึ่งเข้ามาสู่อ่าวนี้ เมื่อคิดเช่นนั้นแล้วก็ต้องเห็นว่าบริก

ลำนี้ ทำให้เห็นความสามารถในทางสร้างของท่านผู้นั้นเป็น  
อันมาก เรือลำนี้และสิ่งอื่น ๆ ยังมีอีกที่ทำให้เห็นว่าขุนนาง

หนุ่มผู้นั้นมีใจกว้างผิคนสามัญที่เป็นไทย แท้จริงข้าพเจ้าคิด  
ว่า ถ้าเทียบกับคนในเมืองสวิทเซอร์แลนด์ที่กล่าวกันว่าเฉลียวฉลาด

ท่านผู้นั้นก็ยังไม่หิวลงไปเป็นแน่ ในเวลานั้นทราบตามข่าว  
ที่กล่าวกันว่า ท่านผู้นั้นกำลังต่อเรือระวางบรรทุกตั้งแต่ ๓๐๐

(๑) จดหมายเหตุที่หมอบรัดเลแต่งขึ้น พิมพ์อยู่ในหนังสือบางกอก  
กาเลนดา เล่มประจำ ค.ศ. ๑๘๗๐ หน้า ๑๐๓

ถึง ๔๐๐ ตัน อยู่ที่จังหวัดบุรีรัมย์หลายลำ ข้อที่ทำให้สบายใจใน  
 เรื่องคนชนบทที่เป็นพวกชักจูงการงาน ก็คือความกระหายอัน  
 มิรู้เสื่อมของพวกเหล่านั้นที่จะให้เกิดความจำเป็นตามอย่าง  
 ยุโรป”

ในจดหมายเหตุนี้<sup>๕</sup> อีกแห่งหนึ่งหมอบรัดเลกล่าวว่า  
 ได้ไปหาหลวงสิทธิ์นายเวรถึงบ้าน เห็นเหย้าเรือนปลูกเป็น  
 อย่างฝรั่ง และรักษาสะอาดสะอาดที่ประทับบ้านเขียนอักษร  
 โรมันเป็นภาษาอังกฤษไว้ว่า “ที่นี่เป็นบ้านหลวงสิทธิ์ ขอ  
 เชิญผู้เป็นมิตร” <sup>๕</sup> ทั้งนี้ อันความนิยมแบบอย่างฝรั่งดัง  
 ปราภฏในสมัยนั้น เหตุด้วยตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๗๑ มีพวกมิชชัน  
 นารีอเมริกันเริ่มเข้ามาตั้งในกรุงเทพฯ มาสอนคริสตศาสนา  
 และภาษาอังกฤษกับทั้งรักษาไข้เจ็บไปด้วยกัน <sup>๕</sup> ครึ่งนั้น  
 ไทยโดยมากมีความรังเกียจพวกมิชชันนารี ด้วยเห็นว่าจะ  
 มาสอนให้เข้ารีตถือศาสนาอื่น แต่มีบางคนซึ่งเป็นชนหนุ่ม  
 หรือถ้าจะเรียกตามอย่างปัจจุบันนี้<sup>๕</sup> ก็ว่าเป็นจำพวกสมัยใหม่  
 ใครจะเรียนภาษาและวิชาของฝรั่งเอามาใช้ให้เป็นประโยชน์  
 แก่บ้านเมือง ไม่รังเกียจการที่จะคบหาสมาคมและศึกษา  
 วิชาการกับพวกมิชชันนารี ในพวกสมัยที่กล่าวนี้ได้มาเป็น

บุคคลสำคัญในชั้นหลัง ๔ คน คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อยังทรงผนวช พอพระราชหฤทัยใคร่จะเรียนภาษาและหนังสืออังกฤษกับทั้งวิชาต่าง ๆ มีโหราศาสตร์ เป็นต้น พระองค์ ๑ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พอพระราชหฤทัยจะทรงเรียนวิชาทหารเป็นที่ตั้ง ทั้งเรียนหนังสือเพื่อจะให้ทรงอ่านตำรับตำราได้เอง พระองค์ ๑ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ซึ่งได้ทรงศึกษาวิชาแพทยไทยอยู่แล้ว ใคร่จะทรงศึกษาวิชาแพทยฝรั่ง แต่ไม่ประสงค์จะทรงเรียนภาษาอังกฤษ พระองค์ ๑ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เมื่อยังเป็นหลวงสิทธิไชยเวร ใคร่เรียนวิชาต่อเรือกำปั่น เป็นสำคัญและภาษาอังกฤษก็ดูเหมือนจะได้เรียนบ้าง (๑) อีกคนหนึ่ง

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เห็นจะได้เลื่อนบรรดาศักดิ์ขึ้นเป็นที่จมื่นวิยวรรณาทหุ้มหม่นมหาดเล็ก เมื่อราวปีฉลู พ.ศ. ๒๓๘๔

(๑) จะรู้ภาษาอังกฤษเพียงใดทราบไม่ได้ ข้าพเจ้าเคยได้ยินท่านพูดภาษาอังกฤษกับฝรั่งครั้งหนึ่ง ก็พูดเพียง ๒ คำเท่านั้น สันนิษฐานว่าเห็นจะรู้เพียงฟังพูดเข้าใจได้ แต่การต่อเรือกำปั่นท่านศึกษาจนชำนาญไม่มีตัวสู้ในสมัยของท่าน ได้เป็นผู้ต่อตลอดมาจนเรือกำปั่นไฟในรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕

ด้วยการทำสงครามกับญวน ในปีนั้นปรากฏว่าพระบาท  
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีรับสั่งให้จัดกองทัพเรือ ใช้  
เรือกำปั่นที่ต่อใหม่เป็นพื้น และโปรดให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า  
เจ้าอยู่หัวเมื่อยังดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้ากรมขุน  
อิศเรศวรรังสรรค์เป็นแม่ทัพใหญ่ ให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เมื่อ  
ยังเป็นทจมนวัยวรรณานเป็นนายทัพหน้า ยกลงไปตีเมือง  
บันทายมาศ แต่ไปทำการหาสำเร็จตั้งพระราชประสงค์ไม่  
ต่อมาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเพิ่มสร้อย  
นามพระราชทานว่า “จมนวัยวรรณานภักดีศรีสุริยวงศ์” (๑)  
จะเป็นด้วยความชอบพิเศษอย่างไรหาทราบไม่ แต่เมื่อ  
พิเคราะห์ตามเหตุการณ์ในสมัยนั้น ก็พอสันนิษฐานเค้าเงื่อน  
ได้ ด้วยบิดาของท่านได้เป็นตำแหน่งเสนาบดีกลาโหมกับ  
กรมท่ารวมกัน ๒ กระทรวงมาหลายปี เมื่อเริ่มแก่ชรา  
เข้าประกอบกับมีการอย่างฝรั่งเริ่มเกิดขึ้นอันตัวท่านไม่สันทัด  
ก็เป็นธรรมดาที่จะปรึษาหาเรือบุตรซึ่งได้ศึกษาการนั้น และ  
ปลดเปลื้องกิจธุระในตำแหน่งให้บุตรช่วยทำต่างหูต่างตามาก

(๑) นามนปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุครั้งเซอร์เจมสบรุกเป็นทูตอังกฤษ  
เข้ามา เมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๓๕๓

<sup>๕</sup>ชน ก็เป็นโอกาสที่จะให้ปรากฏคุณวุฒิของเจ้าพระยาศรี-  
 สूरียวงศ์แม่แก่พระญาณปริชาของพระบาทสมเด็จพระนั่ง  
 เกลาเจ้าอยู่หัวยัง<sup>๕</sup>ชนเป็นอันดับมา <sup>๕๕</sup>ข้อ<sup>๕๕</sup>พบเห็นได้ในหนังสือ  
 จดหมายเหตุ เรื่องเซอร์เจมสบรุกทูดอังกฤษเข้ามาขอแก้  
 หนังสือสัญญาเมื่อเดือน ๔ ปีจอ พ.ศ. ๒๓๙๓ เป็นเวลาพระ  
 บาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเริ่มทรงประจวบในคราว  
 ที่จะเสด็จสวรรคต <sup>๕๕</sup>เสด็จ<sup>๕๕</sup>ออก<sup>๕๕</sup>กว่า<sup>๕๕</sup>ราชการ<sup>๕๕</sup>ไม่ได้ จึงมี  
 รับสั่งให้เขียนชื่อพระราชดำริพระราชทานออกมาให้เสนาบดี  
 กับผู้อื่นซึ่งทรงเลือกสรรโดยเฉพาประชุมปรึกษากัน ความ  
 ในกระแสรับสั่งแห่งหนึ่งว่า “การ<sup>๕๕</sup>ทรง<sup>๕๕</sup>น<sup>๕๕</sup>เป็นการ<sup>๕๕</sup>ฝรั่ง  
 สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์  
 ทราบอย่างธรรมเนียมฝรั่งมาก ควรจะเอาเป็นที่ปรึกษา  
 ใหญ่ได้ ก็แต่ว่าติดประจำปีนอยู่ที่เมืองสมุทรปราการ  
 จมนวิยวรรณากล่ำก็เป็นคนสนิทคั่นในอย่างธรรมเนียมฝรั่ง  
 ก็ลงไปรักษาเมืองสมุทรปราการอยู่ แต่ทว่าเห็นจะได้พูด  
 จาปรึกษาหารือกับเจ้าพระยาพระคลังแล้ว ก็เห็นจะถูกต้อน  
 กันกับเจ้าพระยาพระคลัง” <sup>๕๕</sup>ถึง<sup>๕๕</sup>นี้<sup>๕๕</sup>กระ<sup>๕๕</sup>แสร<sup>๕๕</sup>รับ<sup>๕๕</sup>สั่ง<sup>๕๕</sup>ท<sup>๕๕</sup>กล่ำ<sup>๕๕</sup>มา พระ  
 ราชทานออกมาเมื่อ ณ วันอังคาร เดือน ๕ <sup>๕๕</sup>ชน<sup>๕๕</sup> ๑๒ <sup>๕๕</sup>ค่ำ <sup>๕๕</sup>คือ



ก่อนพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต๘  
เดือน ปรากฏว่าเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ยังเป็นที่ยอมรับว่า  
อยู่ เพราะฉะนั้น เห็นจะได้เลื่อนที่เป็นพระยาศรีสุริยวงศ์  
ตำแหน่งจางวางมหาดเล็ก (๑) เมื่อจวนจะสิ้นรัชกาลที่ ๓  
และเป็นพระยาอยู่ไม่ถึงปีหนึ่งก็ได้เลื่อนเป็นเจ้าพระยา

ในเวลาเมื่อใกล้จะสิ้นรัชกาลที่ ๓ นั้น มีเรื่องปรากฏ  
ว่า สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ ได้อาศัยสติ  
ปัญญาเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ช่วยแก้ไขเหตุลำบาก (แต่  
เรื่องนี้จะต้องย้อนกล่าวขึ้นไปถึงต้นเรื่องก่อน (๒) คือใน  
รัชกาลที่ ๓ เมื่อกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพสวรรคต  
ลง พวกข้าเจ้าต่างกรมพากันคิดว่าเจ้านายของตนจะได้  
เลื่อนขึ้นเป็นพระมหาอุปราชหลายกรม บางแห่งถึงเตรียม  
ตัวหาผ้าสมปักขุนนาง และที่เป็นตำรวจหาหอกไว้ถือแห่  
เสด็จก็มี กิตติศัพท์นั้นทราบถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า

(๑) ในรัชกาลที่ ๒ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ได้เป็นที่  
พระยาสุริยวงศ์มนตรี สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติได้เป็นที่พระยา  
ศรีสุริยวงศ์ ตำแหน่งจางวางมหาดเล็กทั้ง ๒ คน

(๒) เรื่องที่กล่าวต่อนี้ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์แสดงไว้ในพระราช-  
พงศาวดารรัชกาลที่ ๓

เจ้าอยู่หัว ทรงปรึกษาสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์  
 เมื่อยังเป็นที่เจ้าพระยาพระคลัง และสมเด็จพระเจ้าพระยาบรม  
 มหาพิชัยญาติ เมื่อยังเป็นพระยาศรีพิพัฒน์ พระยาศรีพิพัฒน์  
 กราบทูลความเห็นว่ ควรจะโปรดให้เลื่อนกรมเจ้านายที่มี  
 ความชอบเสียทันที จะได้ปรากฏแก่ข้าในกรมว่า เจ้านาย  
 ของตนจะเลื่อนพระยศเป็นได้เพียงนั่นเอง ก็ทรงพระราช  
 ดำริเห็นชอบด้วย<sup>(๑)</sup> เจ้านายซึ่งได้เลื่อนกรมครั้งนั้นยังดำรง  
 พระชนม์อยู่มาจนถึงสิ้นรัชกาลที่ ๓ หลายพระองค์ แต่กรม  
 ขุนพิพิธภูเบนทร์นั้นเกิดทรงหวาดหวั่น (เพราะข้าในกรม  
 เคยอดอ้ายยิ่งกว่ากรมอื่น) เกรงเจ้าพระยาพระคลังกับเจ้า  
 พระยาศรีพิพัฒน์จะพาลเอาผิดในเวลาเปลี่ยนรัชกาล<sup>(๒)</sup> ถึง  
 เรียกกระตมพวกเลกผาข้าในกรมเข้ามารักษาพระองค์ ที่วัง  
 ไม่พอให้คนอยู่ ต้องให้ไปอาศัยพักอยู่ตามศาลาในวัดพระ  
 เชตุพน ฯ ความนั้นทราบถึงสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูร  
 วงศ์ แต่ยังไม่ส่งสั่งจึงให้บุตร ๒ คน<sup>(๓)</sup> ไปตรวจดูว่าจะ

(๑) เรื่องครั้งนี้เป็นมูลเหตุ จึงเลขเป็นประเพณีที่เลื่อนกรมและตั้ง  
 กรมเจ้านายเมื่อพระมหากษัตริย์สวรรคตในรัชกาลหลัง ๆ ต่อมา

(๒) เรื่องที่จะกล่าวต่อไปตรงนี้ เจ้าพระยาภาณุวงศ์ ฯ ท่านเล่าให้ฟัง

(๓) คือ พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม) เมื่อยังเป็นนายพลพันหุ้ม  
 แพร ๑ กับเจ้าพระยาภาณุวงศ์ ฯ เมื่อยังเป็นมหาดเล็กคน ๑

จริงอย่างว่าหรืออย่างไร ก็ไปเห็นผู้คนอยู่ตามศาลามาก  
 ผิดปกติ ไต่ถามได้ความว่าเป็นข้าในกรมขุนพิพิธภูเบนทร์  
 ทั้งนั้น สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์จึงเรียกเจ้า  
 พระยาศรีสุริยวงศ์มาปรึกษาว่าจะทำอย่างไรดี เจ้าพระยา  
 ศรีสุริยวงศ์เรียนว่าขอให้สงบไว้สักวันหนึ่งก่อน ในวันนั้น  
 ท่านรีบลงไปยังเมืองสมุทรปราการ เรียกพวกมหาตเล็ก  
 บินเล็กเอาลงมาบรรทุกเต็มเรือกำปั่นลำหนึ่ง เล่นขึ้นมาใน  
 กลางคืน พอเวลาเช้าถึงกรุงเทพ ฯ ให้เรือทอดสมอที่ท่า  
 เตียน แล้วตัวท่านลงไปเฝ้ากรมขุนพิพิธภูเบนทร์ ทูลว่า  
 บิดาให้มาทูลถามว่า ที่ทรงระทมผู้คนเข้าไว้มากมายเช่น  
 นี้มีพระราชประสงค์อย่างไรใด กรมขุนพิพิธ ฯ ตรัสตอบว่า  
 ด้วยเกรงภัยอันตราย (๑) จึงเรียกคนมาไว้เพื่อจะป้องกัน  
 พระองค์ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ทูลว่า บิดาของท่านกับ  
 เสนาบดีช่วยกันรักษาราชการบ้านเมืองเป็นปกติอยู่ ไม่มี  
 เหตุอันควรจะทรงหวาดหวั่นเช่นนั้น ขอให้ไล่คนกลับไปเสีย

(๑) คำว่า ภัยอันตราย ในสมัยนั้น หมายความว่า ได้กว้างออกไปจนถึง  
 เช่นเกิดโจรผู้ร้ายกำเริบขึ้นในพระนคร หรือเกิดแย่งชิงราชสมบัติกันเมื่อพระ-  
 เจ้าแผ่นดินสวรรคต

ให้หมดโดยเร็ว มิฉะนั้นจะให้ทหารมาจับเอาตัวไปทำโทษ  
กรมขุนพิพิธภูเบนทร์ก็จนพระฤทัย ต้องให้ปล่อยคนกลับไป  
หมด

เรื่องประวัติของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ อันเนื่องด้วย  
การถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว  
ก็เคยได้ยินท่านผู้หลักผู้ใหญ่เล่ากันมาแต่ก่อนว่า  
เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ได้คิดเห็นก่อนบิดาของท่านว่า ถ้าพระ  
บาทสมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต ราชสมบัติจะ  
ต้องได้แก่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว บ้าน  
เมืองจึงจะเป็นปกติต่อไป อาศัยเหตุนี้ ตัวท่านเมื่อยังเป็น  
ที่จมน้ำวัยบรรณาถกับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ เมื่อยังเป็นที่จมน้ำ  
ราชามาตย์ ซึ่งมีความเห็นพ้องกัน จึงชวนกันปฏิสังขรณ์  
วัดดอกไม้ (๑) ซึ่งอยู่ในสวนแห่งหนึ่งไม่ห่างไกลกับบ้านที่  
ท่านอยู่นัก แล้วกราบทูลขอคณะสงฆ์ธรรมยุติกาจากพระ  
บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไปครอง ก็เกิดมีกิจ  
ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวต้องเสด็จไปทรง

(๑) ต่อมา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานนาม  
ว่า วัดบุปผาราม สันนิษฐานว่า ในสมัยนั้นเห็นจะเป็นวัดร้าง

ตรวจตราและสั่งสอนพระสงฆ์ซึ่งออกวัดไปใหม่เนื่อง ๆ ฝ่าย  
 เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์กับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ก็ได้โอกาสมา  
 เผ้าแทน เกิดวิสาสะประกอบกับสมานฉันท์ในความนิยมศึกษา  
 ความรู้ทางข้างฝรั่ง ก็เลยทรงชอบชิดสนิทสนมแต่นั้นมา  
 ครั้นถึงเวลาปัญหาเกิดขึ้นจริงด้วยเรื่องรัชทายาท ท่านทั้ง ๒  
 ก็ได้เป็นกำลังสำคัญอยู่ข้างหลังบิดา ในการที่ชวนชวายเป็น  
 พร้อมเพรียงกันถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระ  
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะฉะนั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระ  
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ จึงทรง  
 สถาปนาเจ้าพระยาพระคลังขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหา  
 ประยูรวงศ์ ตำแหน่ง “ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน” แล้วทรง  
 สถาปนาเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ ขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าพระยาบรม  
 มหาพิชัยญาติ ตำแหน่ง “ผู้สำเร็จราชการพระนคร” แล้ว  
 ทรงตั้งพระยาศรีสุริยวงศ์จางวางมหาดเล็ก เป็นเจ้าพระยา  
 ศรีสุริยวงศ์ “ว่าที่สมุหพระกลาโหม” และทรงตั้งจมื่นราชา  
 มาตย์เป็น “เจ้าพระยาวังวิวงศ์ผู้ช่วยราชการกรมท่า” (๑) มา

(๑) สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ได้พระราชทานดวงตราสุริย-  
 มณฑลแล้ว ยังปรารถนาจะคงถือตราพระคชสีห์และตราบัวแก้ว ต่อมา

จนสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ถึงพิราลัยใน พ.ศ. ๒๓๙๘ จึงโปรดให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นอัครมหาเสนาบดีที่สมุหพระกลาโหมเต็มตำแหน่ง และโปรดให้เจ้าพระยารวิวงศ์เป็นเจ้าพระยารวิวงศ์มหาโกษาธิบดี (ต่อมาภายหลังทรงพระราชดำริว่านามรวิวงศ์เป็นกาลกนิกกับตัวท่าน จึงพระราชทานนามเปลี่ยนเป็นเจ้าพระยาทิพากรวงศ์) ที่เจ้าพระยาพระคลังเต็มตำแหน่ง

เรื่องประวัติของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ว่าตามที่มีจดหมายเหตุปรากฏว่ามีข้อสำคัญอีกตอนหนึ่ง ก็เมื่อครั้งรัฐบาลอังกฤษให้เซอร์จอห์น เบาริง เป็นราชทูตเข้ามาขอทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีเมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๙๘ (อธิบายเรื่องนี้จะต้องกล่าวความย้อนถอยหลังขึ้นไปสักหน่อย) คือเมื่อรัชกาลที่ ๓ ไทยได้ทำหนังสือสัญญาค้าขายกับบริษัทอังกฤษ ซึ่งปกครองอินเดียเมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๓๖๙ แล้วทำ

---

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต้องโปรดให้สร้างตราครุฑพระขรรค์ สำหรับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ขึ้นอีกดวง ๑ ครั้นถึงสมัยเมื่อเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ได้เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ในรัชกาลที่ ๕ จะสั่งให้ประหารชีวิตคนในหัวเมือง รังเกียดการที่จะไปขอให้เสนาบดีมหาศไทยประทับตราจักรตามประเพณีเดิม จึงใช้ตราครุฑพระขรรค์ประทับสั่งประหารชีวิต กลายเป็นคู่กับตราจักรต่อมา

หนังสือสัญญาเช่นเดียวกันกับรัฐบาลสหปาลีรัฐอเมริกาเมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๗๕ ตามสัญญานั้น ฝ่ายไทยยอมให้เรือกำปั่นของอังกฤษ และอเมริกาเข้ามาค้าขายได้ในพระราชอาณาเขตโดยสะดวก ฝ่ายข้างอังกฤษและอเมริกัันยอมให้ไทยเก็บค่าจังกอบตามขนาดปากเรือ ถ้าเป็นเรือบรรทุกสินค้าเข้ามา ค่าจังกอบวาละ ๑๗๐๐ บาท ถ้าเป็นเรือเปล่าเข้ามาซื้อสินค้า ค่าจังกอบวาละ ๑๕๐๐ บาท เมื่อได้เสียค่าจังกอบแล้ว ไทยรับว่าจะไม่เรียกเก็บภาษีอื่นอีก ต่อมาพวกพ่อค้าอังกฤษและอเมริกัันเกิดไม่พอใจ เหตุด้วยในสมัยนั้นการเก็บภาษีภายในใช้วิธีให้ผูกขาดอยู่เป็นพื้น คือมอบอำนาจให้เจ้าภาษีซื้อขายสินค้าสิ่งซึ่งคนรับผูกได้แต่คนเดียว ใครมีสินค้าสิ่งนั้นจะขายก็ต้องขายแก่เจ้าภาษี ใครจะต้องการซื้อก็ต้องมาซื้อไปจากเจ้าภาษี ยังมีสินค้าซึ่งเป็นของมีราคาแพงมาก ดังเช่น นอแรด งาช้าง และดีบุก เป็นต้น ก็ผูกขาดเป็นของหลวงซื้อขายได้แต่ที่คลังสินค้าแห่งเดียว นอกจากวิธีเก็บภาษีดังกล่าวมา ในสมัยนั้นทั้งในหลวงและเจ้านายขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยยังคงทำการค้าขายเองตามประเพณีซึ่งมีแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา คือแต่งเรือไปซื้อสินค้าถึงนานา

ประเทศบ้าง เช่นระวางเรือของผู้ฉ้อฉลสินค้าไปมาบ้าง  
 พวกพ่อค้าฝรั่ง (ทั้งอังกฤษและอเมริกัน) กล่าวหาว่ารัฐบาล  
 เก็บค่าจังกอบแล้วยังแย่งค้าขาย และเก็บภาษีโดยทางอ้อม  
 ผิดกับหนังสือสัญญา ข้างฝ่ายไทยเถียงว่าไม่ได้ทำผิด  
 สัญญา เพราะการที่เก็บภาษีขาเข้าขาออกเป็นประเพณีเดิม  
 พวกฝรั่งมาขอเปลี่ยนเป็นเสียค่าปากเรือแทน ก็ได้อนุญาตให้  
 ตามประสงค์ เมื่อไม่สมัครเสียค่าปากเรือ จะกลับไปเสีย  
 ภาษีขาเข้าขาออกอย่างเก่าเหมือนกับพวกพ่อค้าแขกและจีน  
 ก็ได้ จะยอมให้เป็นไปตามใจสมัคร แต่ข้อที่ว่าค้าขายแข่ง  
 นั้น ในหนังสือสัญญาก็ไม่ได้รับว่าจะเลิกการค้าขายของ  
 หลวง หรือไม่อนุญาตให้เจ้านายข้าราชการค้าขาย จะว่า  
 ทำผิดสัญญาอย่างไรได้ เกิดเป็นข้อโต้แย้งกันมาตั้งนั้นหลายปี  
 ในระหว่างนั้นเกิดสงครามอังกฤษกับจีน จีนแพ้ต้องทำ  
 หนังสือสัญญาเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ ยอมยกเกาะฮ่องกงให้เป็น  
 เมืองขึ้นของอังกฤษ และยอมให้อังกฤษเข้าไปมีอำนาจใน  
 เมืองจีนหลายอย่าง พอการทางการเมืองจีนค่อยเรียบร้อย  
 รัฐบาลอังกฤษแต่งตั้งให้เซอร์เจมสบรุกเป็นทูตเข้ามากรุงเทพฯ ฯ  
 เมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๓๘๓ เพื่อจะขอแก้หนังสือสัญญา แต่มา



ประจวบเวลาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกำลัง  
 ประชวรเมื่อคราวจะเสด็จสวรรคต ได้แต่พระราชทาน  
 กระแสพระราชดำริออกมาให้ข้าราชการผู้ใหญ่ปรึกษาหารือ  
 กันเจรจากับเซอร์เจมสบรุก ที่สุดก็ไม่ตกลงกันได้อีก  
 เซอร์เจมสบรุกต้องกลับไปเปล่า และปรากฏว่าไปเสนอต่อ  
 รัฐบาลอังกฤษว่า ควรจะส่งกองทัพเรือเข้ามาบังคับให้ทำ  
 หนังสือสัญญาเหมือนอย่างเมืองจีน แต่เมื่อประจวบเวลา  
 ทางเมืองไทยเปลี่ยนรัชกาล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า  
 เจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ เมื่อปีกุน พ.ศ. ๒๓๙๔  
 พระองค์ทรงพระราชดำริโดยพระปรีชาญาณเห็นมาแต่เมื่อ  
 ยังทรงผนวชอยู่ในรัชกาลที่ ๓ ว่าเหตุการณ์ทางประเทศ  
 ตะวันออกไม่เหมือนแต่ก่อน ด้วยฝรั่งมีอำนาจขึ้น ซึ่ง  
 จะไม่ยอมแก้หนังสือสัญญานั้นไม่ได้ ฝ่ายข้างอังกฤษมาถึง  
 สมัยนี้รัฐบาลมอบอำนาจให้เซอร์จอห์น เบาริง เจ้าเมืองฮ่องกง  
 เป็นผู้มาจัดการทำหนังสือสัญญากับไทยให้สำเร็จ เซอร์จอห์น  
 เบาริงทราบว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้  
 ทรงศึกษาสนทนาคำภาษาอังกฤษ และมีพระราชอัธยาศัย  
 กว้างขวาง เห็นว่าอาจจะทำสัญญากันได้โดยดี จึงมีจดหมาย

เข้ามาทำทางไมตรีให้มีต่อส่วนพระองค์เสียก่อนแล้ว ถึง  
ปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๙๘ เซอร์จอห์นเบาริงจึงเชิญพระราชสาส์นของ  
สมเด็จพระราชินีวิกตอเรียเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี  
ขอทำหนังสือสัญญาอย่างในระหว่างประเทศที่มีอิสระศักดิ์  
เสมอกัน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรง  
รับรองเซอร์จอห์นเบาริงให้สมเกียรติยศ (๑) แล้วทรงตั้งข้า  
หลวง ๕ คน คือพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราช  
สนิทพระองค์ ๑ สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์  
องค์ ๑ สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติองค์ ๑ เจ้า

(๑) ทศอังกฤษที่เคยเข้ามาก่อนนั้น หมอครอเฟ็ดที่มาเมื่อรัชกาลที่ ๒  
และเฮนรีเบอนท์ที่มาเมื่อรัชกาลที่ ๓ เป็นแต่ทูตของผู้สำเร็จราชการอินเดีย  
เซอร์เจมสบรุกมาจากประเทศอังกฤษ ก็เป็นแต่ตอศุภอักษรของอัครมหา  
เสนาบดีมา แต่เซอร์จอห์นเบาริงเป็นราชทูตเชิญพระราชสาส์นของพระเจ้า  
แผ่นดินอังกฤษมา เป็นครั้งแรกในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เซอร์จอห์นเบาริง  
ชมในหนังสือที่แต่งเรื่องประเทศสยาม ว่าราชการที่พระบาทสมเด็จพระ  
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดรับรอง เหมือนกับเมื่อสมเด็จพระนารายณ์  
มหาราชรับราชทูตฝรั่งเศสหมดทุกอย่าง ข้อนี้สื่อให้เห็นว่า เซอร์จอห์นเบาริง  
เห็นจะเอาจดหมายเหตุฝรั่งเศสครั้งนั้นมาสอบ ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระ  
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้ทรงค้นแบบในจดหมายเหตุของฝรั่งเศสเอามา  
ใช้ในการรับเซอร์จอห์นเบาริงราชการจึงตรงกัน

พระยาศรีสุริยวงศ์คน ๑ เจ้าพระยา (ผู้ช่วยราชการกรมท่า)  
 ว่าที่พระคลังคน ๑ ให้เป็นที่ปรึกษาข้อสัญญา กับเซอร์จอห์น  
 เบาริง

การปรึกษาสัญญาคราวนี้ เมื่อพิจารณาดูเรื่อง  
 ราวที่ปรากฏในจดหมายเหตุ<sup>(๑)</sup> เป็นการลำบากมิใช่น้อย  
 ด้วยอังกฤษได้วางแบบหนังสือสัญญาไว้เมื่อทำกับประเทศจีน  
 เพื่อจะทำกับประเทศอื่นในทวีปเอเชียให้เป็นทำนองเดียวกัน  
 ไม่ใช่มาปรึกษาหาความตกลง ตามแต่จะสะดวกด้วยกันทั้ง  
 สองฝ่าย หรือถ้าว่าอีกอย่างหนึ่ง เสมออังกฤษร่างหนังสือ  
 สัญญาเข้ามาแล้ว ยอมให้ไทยแก้ไขแต่ผลความ ใจความ  
 อันเป็นข้อสำคัญนั้น คือว่าด้วยอำนาจของกงสุล ซึ่งจะให้เข้า  
 มาอยู่ในกรุงเทพ ฯ ข้อ ๑ สิทธิของคนในบังคับอังกฤษอัน  
 จะมาอยู่หรือมาค้าขายในเมืองไทย จะไม่ต้องอยู่ในบังคับ  
 ของรัฐบาลไทยเพียงใดข้อ ๑ แต่สองข้อนี้ดูเหมือนจะไม่  
 สำคัญในการปรึกษาเท่าอีกข้อ ๑ ซึ่งว่าด้วยเรื่องเก็บภาษี  
 เพราะอังกฤษให้เลิกภาษีผูกขาดอย่างบิคช้อบิคชาย (ตลอด

(๑) ความพิสดารทางฝ่ายอังกฤษ แจกอยู่ในหนังสือเซอร์จอห์นเบาริง  
 แต่งว่าด้วยประเทศสยามเล่ม ๒ ตอนที่ ๑๖

จนวิธีซื้อขายของพระคลังสินค้า) เปลี่ยนเป็นเก็บภาษีมีพิศัก  
ตามจำนวน (คือร้อยละเท่านั้นเท่านั้นในจำนวนสินค้า) และ  
จำกัดอัตราภาษีศุลกากร เช่นเรียกภาษีสินค้าเข้าตามราคา  
ไม้แต่เพียงร้อยละ ๓ เป็นต้น เมื่อเสียภาษีตามสัญญาแล้ว  
ไทยต้องยอมให้คนในบังคับอังกฤษซื้อขายได้ตามใจ เว้น  
แต่สินค้าต้องห้ามบางอย่าง เช่นฝิ่นและเครื่องอาวุธปืนไฟ  
 เป็นต้น ขอเปลี่ยนวิธีเป็นภาษีเงินฝอยไทยตั้งแต่สมเด็จพระ  
ยาทรง ๒ เป็นต้น โต้แย้งขัดขวางอย่างแข็งแรง ด้วยเห็นว่า  
ถ้าเลิกวิธีเก็บภาษี ซึ่งเคยเป็นอย่างธรรมเนียมสืบมาช้านาน  
ผลประโยชน์อันเป็นกำลังของรัฐบาลก็จะเสื่อมสิ้นไป อีก  
ประการหนึ่ง (ข้อนี้คิดในเวลานั้นก็ชอบกล) เห็นว่าการทำนา  
ในเมืองไทย ได้ข้าวก็แต่พอเลี้ยงไพร่บ้านพลเมืองมิให้  
อดค้ำ ถ้ายอมให้ชาวต่างประเทศมาซื้อข้าวเอาไปตามชอบ  
ใจ ก็จะเป็นเหตุให้ราษฎรอยากอีกประการหนึ่ง (ซึ่ง  
มิได้ปรากฏในจดหมายเหตุ แต่พอคิดเห็นได้) คือถ้าทำ  
หนังสือ สัญญาอย่างนั้นแล้ว มีฝรั่งเข้ามาค้าขายมากขึ้นก็จะมา  
ค้าขายแข่งพวกพ่อค้าในพื้นเมือง ทั้งที่เป็นผู้มั่งร่ำรวย  
และมิได้มี พวกนี้ย่อยยับเพราะฝรั่งมีทุนมากกว่า อาศัย

เหตุเหล่านี้ ในชั้นแรกการปรึกษาจึงติดขัด จนถึงเซอร์จอห์น เบาริงเตรียมตัวจะกลับ และว่าจะไปปรึกษากับราชทูต ฝรั่งเศส ราชทูตอเมริกันและแม่ทัพเรือของอังกฤษว่าควรจะทำอย่างไรต่อไป ที่การปรึกษาสำเร็จได้ครั้งนั้นเพราะสติปัญญาของบุคคลแค่ ๒ คน คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว<sup>(๑)</sup> พระองค์ ๑ กับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ คน ๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ได้แต่คอยทรงแนะนำอยู่ข้างหลังจากเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นผู้ที่ได้เข้าพูดจาว่ากล่าวกับทูตอังกฤษ ทั้งในที่ประชุมข้าหลวงปรึกษาสัญญา ซึ่งประชุมกัน ณ จวนสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์หลาย ๆ วัน ครั้ง ๑ แต่พูดจาปรึกษาหารือเป็นส่วนตัวเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เองแทบทุกวัน พระบรมราชาไชยาโยในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในครั้งนั้นดูเหมือนความข้อใดซึ่งเห็นว่าอังกฤษคงจะเอาให้จงได้ ให้ยอมให้เสียโดยดี

(๑) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เซอร์จอห์น เบาริงว่าไม่ทรงเกี่ยวข้องทีเดียว เพราะเกรงใจสมเด็จพระยาทั้งสอง

แลกเอาข้อที่ ไทยต้องการให้เขาลดหย่อนผ่อนผันให้ (๑) สุด  
 แต่ให้ได้ทำหน้าที่สัญญากันโดยดีให้จงได้ อย่าให้ถูกฝรั่ง  
 เอากำลึงมาบังคับเหมือนอย่างเมืองจีนและเมืองพม่า เจ้า  
 พระยาศรีสุริยวงศ์เป็นผู้อยู่กลาง ในระหว่างทูตอังกฤษกับ  
 สมเด็จพระเจ้าพระยาทั้งสอง สามารถชี้แจงผ่อนผันเข้าได้สนิท  
 ทั้งสองข้าง จนเซอร์จอห์นเบาริงชมไว้ในจดหมายเหตุ เขียน  
 ในระหว่างที่ปรึกษาสัญญากันอยู่นั้นแห่งหนึ่ง เขียนเมื่อวันที่  
 ๗ เมษายน ค.ศ. ๑๘๕๕ ว่า “ท่าน (เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์  
 ผู้) ถ้าไม่เป็นเจ้ามายาอย่างยอดเยี่ยม ก็เป็นคนรักบ้านเมืองจริง  
 แต่จะเป็นเจ้ามายาหรือเป็นคนรักบ้านเมืองก็ตาม ต้องว่า  
 เป็นผู้มีความฉลาดรู้การณแลคนทั้งหลาย ที่เราได้พบในที่  
 นั้น เป็นผู้มีการยาอัชฌาตยอย่างผู้ดี และรู้จักพูดพอเหมาะแก่  
 การ” อีกแห่งหนึ่งเขียนเมื่อวันที่ ๑๓ เมษายน ว่า “นิสัยของ  
 อัครมหาเสนาบดี (คือเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์) นั้น ข้าพเจ้า

(๑) ขกเป็นอุทาหรณ์ในเรื่องนี้ตามที่ได้ยินเล่ากันมาว่า เดิมอังกฤษ  
 จะขอที่ตั้ง “ฟอเรนคอนเซชัน” อย่างเช่นได้ตั้งในเมืองจีน คือ อาณาเขต  
 สำหรับพวกฝรั่งอยู่แห่งหนึ่งต่างหาก จะเป็นที่ชองนันทรีหรือที่อ่างศิลา  
 ไม่ทราบแน่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรังเกียจ เซอร์จอห์น  
 เบาริงก็ยอมตามพระราชประสงค์

เห็นว่าน่าสรรเสริญยิ่งนัก แม้ท่านเป็นคนมีเกียรติเยี่ยมอยู่ในสกุลสูงศักดิ์ ซึ่งเป็นยอดอยู่ในประเทศ และเป็นผู้มีส่วนมากที่สุด ในการที่ให้พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นี้ ได้ครองราชสมบัติ ตักความประสงค์ของราชบุตรของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ก่อนผู้คิดจะขึ้นเสวยราชย์ จนได้รับตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีที่ดี ท่านยังกล่าวแก่ข้าพเจ้าหลายครั้งว่า ถ้าข้าพเจ้ามีความมุ่งหมายจะช่วยประชาชนให้พ้นความทุกข์ และช่วยบ้านเมืองให้พ้นความผูกขาด (แย่ง) เอาประโยชน์เป็นส่วนบุคคลแล้ว ก็จะช่วยข้าพเจ้าเหนื่อยด้วย และถ้าข้าพเจ้าทำการสำเร็จ ชื่อข้าพเจ้าก็จะเป็นที่ยกย่องต่อไปชั่วกาลนาน ท่านเล่าให้ข้าพเจ้าทราบความบกพร่องต่าง ๆ โดยมีได้ปีคั้งเลย และบางครั้งาวพูดอย่างโกรธเกรี้ยว ต่อไปถ้าปรากฏว่าท่านผู้นี้มีใจจริงอย่างพูด ก็ควรยกย่องว่าเป็นคนรักบ้านเมืองและเป็นผู้มีใจดีเลิศ และฉลาดที่สุดคนหนึ่งที่จะหาได้ในประเทศ ตะวันออกเหล่านี้ ส่วนเงินนั้นท่านเป็นคนไม่ตระหนี่ กล่าวว่าเป็นเงินทำให้ร้อนใจ จึงใช้สอยเสียอย่างไม่เบียดกรอเลย ส่วนความยากที่มีในฐานะของตัวท่านนั้น ก็ขี้แจงให้ข้าพเจ้า

ทราบหมด แม้ความลำบากเกี่ยวกับผู้ที่อยู่ในครอบครัว  
 เดียวกันก็ไม่ปกปิด การที่ประเทศสยามมีเรือค้าขายเป็นอัน  
 มากนั้นก็เพราะท่านผู้<sup>๕</sup> ค้ำที่เซอรจอนเบาริงสรรเสริญ<sup>๕</sup>  
 ส่อให้เห็นว่า สติปัญญาสามารถของท่านเป็นยอดเยี่ยม  
 ในข้าราชการสมัยนั้น

พอทำหนังสือสัญญากับอังกฤษแล้ว ในปีเถาะ  
 พ.ศ. ๒๓๙๘<sup>๕</sup> นั้นเอง สมเด็จพระยาบรมมหาปฤษฎวงค์  
 ก็ถึงพิราลัย ต่อมาอีก ๒ ปี สมเด็จพระยาบรมมหา  
 พิชัยญาติก็ถึงพิราลัยในปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๐๐<sup>๕</sup> แต่นั้นเจ้า  
 พระยาศรีสุริยวงค์ก็เป็นตัวหัวหน้าในเสนาบดีทั้งโดยตำแหน่ง  
 และในราชการเมืองทั่วไป (๑) คุ้มตั้งแต่อังกฤษเข้ามา  
 ทำหนังสือสัญญาได้สำเร็จแล้ว ต่อมาไม่ช้าอเมริกันและ  
 ฝรั่งเศสก็เข้ามาขอทำหนังสือสัญญาบ้าง พระบาทสมเด็จพระ  
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า ไหน ๆ ต้องทำ  
 สัญญากับฝรั่งแล้ว ทำให้หลายชาติด้วยกันดีกว่าปล่อยให้  
 แต่ละชาติหนึ่งชาติเดียวเข้ามามีอำนาจในบ้านเหมือนเป็นฉายา

(๑) เจ้าพระยานิกรบดินทร์ยังเป็นที่สมุหนายก แต่แก่ชราอายุถึง  
 ๘๐ ปี ไม่สามารถรับราชการเสียแล้ว กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ได้ทรง  
 กำกับราชการกระทรวงมหาดไทย



ว่า ประเทศสยามอยู่ในอำนาจของชาตินั้น เพราะฉะนั้น เมื่อชาติไหนมาขอทำหนังสือสัญญา ก็รับทำด้วยเป็นพระบรมราชโบายตลอดมาในรัชกาลที่ ๔ เป็นแต่ระวางมิให้เสียเปรียบแก่สัญญาที่ทำมาแล้ว ก็การที่ได้ทำหนังสือสัญญากับฝรั่งต่างชาติครั้งนั้น เป็นเหตุให้ต้องจัดการแก้ไขเปลี่ยนแปลงในบ้านเมืองหลายอย่าง เป็นต้นว่าแก้ไขวิธีเก็บภาษี เลิกผูกขาดซื้อขายอย่างแต่ก่อนเปลี่ยนเป็นวิธีเก็บตามจำนวน และต้องตั้งภาษีต่าง ๆ ขึ้นใหม่ทดแทนจำนวนเงินที่ชาติ (๑) ทั้งคิดอ่านบำรุงการกสิกรรม และ พาณิชยกรรม ให้เพิ่มพืชผล พอแก่การค้าขาย เช่น ขุดคลองทางคมนาคมและเบ็ดที่ ให้คนทำไร่นา คือคลองมหาสวัสดิ์ คลองภาษีเจริญ เป็นต้น

หนึ่ง เมื่อทำหนังสือสัญญาแล้ว มีฝรั่งเข้ามาค้าขายมากขึ้นโดยลำดับ และมีกงสุลเข้ามาตั้งคอยอุคหนุนฝรั่งพวกของตน ก็มีกิจการเกี่ยวข้องและความลำบากซึ่งมิได้เคยมีมาแต่ก่อนเกิดขึ้นต่าง ๆ การที่แก้ไขความลำบากต่าง ๆ กับฝรั่งไ้่นั้น อาศัยแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

(๑) เจ้าพระยาทิพากรวงศ์บอกรายชื่อภาษีซึ่งตั้งใหม่ ไว้ในพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๔ ว่า ๑๔ อย่าง และแก้ไขเลิกถอนภาษีเดิมบ้าง

กับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นสำคัญ คุเหมือนจะคล้าย ๆ  
กับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นแม่ทัพ  
และเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นเสนาธิการต่อสู้ป้องกันบ้านเมือง  
มาจนตลอดรัชกาลที่ ๔ เมื่อมีความจำเป็นต้องมีผู้สำเร็จ  
ราชการแผ่นดินเกิดขึ้น จึงไม่มีผู้อื่น นอกจากเจ้าพระยา  
ศรีสุริยวงศ์ ซึ่งสมควรจะเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินได้

เพราะเหตุใดเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ จึงยกกรมหมื่น  
บวรวิชัยชาญขึ้นเป็นพระมหาอุปราช ชื่อนี้ถ้าตามความ  
เห็นของผู้รู้การณครังนั้น โดยมากเห็นว่าเพราะท่านเกรง  
ว่า เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเจริญวัยขึ้นไม่พอพระราช  
หฤทัยที่มีผู้ว่าราชการแผ่นดิน ก็จะทรงชวนชวายเอาท่าน  
ออกจากตำแหน่ง จึงคิดให้มีพระมหาอุปราชขึ้นสำหรับกีด  
กันพระราชอำนาจ และเลือกกรมหมื่นบวรวิชัยชาญเป็นพระ-  
มหาอุปราช ด้วยเห็นว่าคงเข้ากับวังหลวงไม่ได้ ก็จะต้อง  
อาศัยท่านทั้งวังหลวงและวังหน้า พาให้ตำแหน่งของท่าน  
มั่นคง เห็นกันอย่างว่ามานเป็นพื้น และมักเข้าใจกันว่าท่าน  
คิดขึ้นในเวลาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว  
จะเสด็จสวรรคต แต่เรื่องที่คุณอื่นไม่รู้ยังมีอีกส่วนหนึ่ง ว่าการ

ที่จะให้กรมหมื่นบวรวิชัยชาญเป็นพระมหาอุปราชนั้น ที่  
 จริงเจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์ ได้คิดมาแต่ในรัชกาลที่ ๔ และได้  
 กราบบังคับมทูลให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว  
 ทรงทราบด้วย (๑) เรื่องที่ปรากฏนั้น คือวันหนึ่ง (สันนิษ-  
 ฐานว่า เมื่อต้นปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๑๐) พระบาทสมเด็จพระ  
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จออกประทับ ณ พระทวารมูข  
 พระที่นั่งอนันตสมาคม เจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์เข้าเฝ้าเป็นที่  
 รโหฐาน มีแต่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวคอยรับใช้อยู่ข้างพระ  
 ขนองสมเด็จพระบรมชนกนาถ พระบาทสมเด็จพระจอม  
 เล่าเจ้าอยู่หัวตรัสสนทนากับเจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์ด้วยเรื่อง  
 ราชการต่าง ๆ ตอนหนึ่งตรัสถึงเรื่องวังหน้า พระบาท  
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะตรัสปรารภอย่างไร และ  
 เจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์จะได้กราบทูลสนองว่าอะไร สมเด็จพระ  
 เจ้าอยู่หัวไม่ทรงได้ยินถ้วน ได้ยินแต่คำพระบาท  
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตรัสบอกว่า “ถ้าเช่นนั้น  
 ทำกำแพงกันบนเขตกันเสียที่ท้องสนามหลวงก็แล้วกัน” ดัง

(๑) เรื่องนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตรัสเล่าให้  
 ข้าพเจ้าฟังเมื่อเตรียมจะแต่งหนังสือ

นี้ ทรงสันนิษฐานว่าคงเป็นคว้ยเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์กราบ  
 ทูลอธิบายถึงเรื่อง ที่เห็นควรจะให้กรมหมื่นบวรวิชัยชาญเป็น  
 พระมหาอุปราช และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า  
 อยู่หัว ไม่ทรงเห็นชอบด้วย แต่จะไม่ให้ขัดใจเจ้าพระยาศรี  
 สุริยวงศ์ จึงตรัสตอบอย่างนั้น พิจารณาเรื่องที่แสดงมา  
 ประกอบกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ปรากฏในตอนปลายรัชกาล  
 ที่ ๔ เห็นว่าการตั้งพระมหาอุปราชในรัชกาลที่ ๕ เป็นข้อ  
 วิวินิจฉัยสำคัญอันหนึ่งในเรื่องพงศาวดาร ยังไม่มีใครได้  
 รวบรวมกรณีทั้งปวงเรียงไว้ให้ปรากฏ มีแต่คติเตียนเจ้าพระยา  
 ศรีสุริยวงศ์ว่าเห็นแก่ตัวยิ่งกว่าบ้านเมือง ข้าพเจ้าจึงรวบรวม  
 กรณีทั้งปวงมาแสดงไว้ในตอนนี้ เพื่อให้เห็นยุติธรรมใน  
 เรื่องประวัติของพระเจ้าศรีสุริยวงศ์

ปัญหาเรื่องรัชทายาทที่จะสืบสนองพระองค์พระบาท  
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เริ่มคิดขึ้นตั้งแต่พระบาท  
 สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต เมื่อปีฉลู  
 พ.ศ. ๒๔๐๘ (ก่อนสิ้นรัชกาลที่ ๔ สามปี) ในเวลานั้นเจ้านาย  
 ที่ฐานะอยู่ในฉายาอาจจะได้รับเลือกเป็นรัชทายาทมี ๓ พระ  
 องค์ คือ

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ พระ  
 ชั้นษา ๑๓ ปี พระองค์ ๑

พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาศ พระ  
 ชั้นษา ๔๓ ปี พระองค์ ๑

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามหามาลา พระ  
 ชั้นษา ๔๖ ปี พระองค์ ๑

ฐานะของเจ้านาย ๓ พระองค์นั้น ถ้าเทียบตามตัว  
 อย่างรัชทายาทที่เคยมีมาแต่ก่อน สมเด็จพระเจ้าจุฬาลงกรณ์  
 เป็นเจ้าฟ้าพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ เหมือนกับสมเด็จพระ  
 พระพุทธเลิศหล้านภาลัย กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาศมิได้  
 เป็นเจ้าฟ้า แต่เป็นพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่ เหมือน  
 กับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนสมเด็จพระ  
 เจ้าฟ้ามหามาลา เป็นเจ้าฟ้าพระราชอนุชาเหมือนกับพระ  
 บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ถ้าว่าโดยพฤติ-  
 การณ์ผิดกับตัวอย่างที่อ้างมาทั้ง ๓ พระองค์ เพราะพระบาท  
 สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเมื่อเสวยราชย์พระชั้นษาถึง  
 ๔๒ ปี ทรงได้เป็นพระมหาอุปราชที่รัชทายาทอยู่แล้ว พระ  
 บาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสวยราชย์เพราะ

สมเด็จพระบรมชนกนาถมีอาการประชวร ไม่ทรงสามารถ  
จะตั้งรัชทายาทได้ เจ้านายกับข้าราชการจึงพร้อมใจกันถวาย  
ราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยเห็น  
ว่า จะทรงสามารถปกครองแผ่นดินยิ่งกว่าพระราชวงศ์  
พระองค์อื่น ส่วนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว  
นั้น เป็นเจ้าราชโอรสพระองค์ใหญ่ ซึ่งโดยปกติสมควร  
จะเป็นรัชทายาทตั้งแต่รัชกาลที่ ๒ แต่ไม่ได้รับรัชทายาท  
เพราะพฤติการณ์ ไม่เป็นปกติดังกล่าวมาแล้ว การที่มา  
พร้อมใจกันถวายราชสมบัติรัชกาลที่ ๔ เหมือนกับถวาย  
คืนราชสมบัติอันควรจะเป็นของพระองค์มาแต่ก่อนผิดกันดังนี้  
พิเคราะห์ความตามที่กล่าวมา แสดงให้เห็นว่า กรมหมื่น  
มเหศวร ฯ กิติ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหมื่นสวัสดิวัดนวิมล  
รับราชสมบัติ มีแต่สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์พระองค์เดียว  
ซึ่งสมควรจะเป็นรัชทายาท คนทั้งหลายก็เห็นกันเช่นนั้น แม้  
จนพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อรู้พระองค์  
ว่าจะไม่เสด็จอยู่ครองแผ่นดิน ก็ตรัสว่า “เจ้าใหญ่นี้แหละ  
จะเป็นที่พึงของญาติได้” ดังนี้ ถ้าหากในเวลานั้นสมเด็จพระ  
เจ้าอยู่หัวทรงพระเจริญพระชันษาได้สัก ๒๕ หรือ ๓๐ ปี ก็คง

จะได้รับอุปราชากิเชกแต่ในรัชกาลที่ ๔ เหมือนอย่างพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ไม่มีปัญหาที่ผู้อื่นจะเป็นพระมหาอุปราช

มูลของความลำบากในครั้งนั้น อยู่ที่เวลาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังทรงเยาว์วัยมีพระชันษาได้เพียง ๑๓ ปี และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระชรา พระชันษาได้ถึง ๖๒ ปี ถ้าเสด็จสวรรคตไปในเมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังทรงพระเยาว์ ก็จะต้องมีผู้อื่นว่าราชการแผ่นดินแทนพระองค์ ไปจนทรงสมบูรณ์พระชันษาว่าราชการบ้านเมืองได้เอง ข้อนี้เป็นเหตุให้คนทั้งหลายเกิดความวิตก เพราะในกรุงรัตนโกสินทร์ยังไม่เคยมีพระเจ้าแผ่นดินเสวยราชย์แต่ยังทรงพระเยาว์ มีตัวอย่างเมื่อสมัยกรุงศรีอยุธยา ก็เป็นอันตรายแก่พระเจ้าแผ่นดินที่ทรงพระเยาว์ทุกครั้ง ครองหลังที่สุดเมื่อ พ.ศ. ๒๑๗๑ พระเจ้าทรงธรรมมออบเวณราชสมบัติแก่พระเชษฐาราชโอรสพระชันษา ๑๔ ปี ให้เจ้าพระยาสุริยวงศ์ที่สมุหพระกลาโหมเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินอยู่ได้ไม่ถึง ๒ ปี เจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์เกลี้ยกล่อม

เอาข้าราชการไปเป็นสมัครพรรคพวกเป็นอันมาก สมเด็จพระ  
 พระเชษฐาธิราชสงสัยว่าจะคิดร้าย จะชำระเจ้าพระยา  
 กลาโหมสุริยวงศ์ก็เลยเป็นกบฏ จับสมเด็จพระเชษฐาธิราช  
 ปลงพระชนม์ ซึ่งเอาราชสมบัติเสีย ตัวอย่างครั้งทีกล่าวนั้น  
 ยิ่งร้ายด้วยคล้ายกับพฤติการณ์ในเวลานั้น ทั้งพระชั้นษา  
 ของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และมีตัวเจ้าพระยากลาโหม  
 ศรีสุริยวงศ์ เค้นอยู่สำหรับจะเป็นผู้ว่าราชการแผ่นดิน  
 ก็เกิดหวาดหวั่นกันว่า ถ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า  
 อยู่หัวสวรรคตไปโดยด่วน เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ จะชิง  
 ราชสมบัติ ได้มีข้าราชการบางหมู่เข้าพวกสัญญากันว่า  
 คอยป้องกันสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (๑) กิตติศัพท์ความหวาด  
 หวั่นเช่นนั้น ย่อมจะเป็นเหตุให้เกิดลำบากใจแก่เจ้าพระยา  
 ศรีสุริยวงศ์มิใช่น้อย อีกประการหนึ่ง เวลานั้นพวกข้าราชการ  
 ที่ชงทานกมอยู่แล้ว ถ้าเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน

(๑) ข้าราชการพวกนี้จะมีกคนเข้าพเจ้าไม่ทราบ เมื่อพระบาท  
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตรัสเล่าทรงระบชื่อแต่ ๓ คนคือ เจ้า  
 หมื่นสรรเพชญ์กิตติ (เพ็ง ภายหลังได้เป็นเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง)  
 คน ๑ เจ้าหมื่นเสมอใจ (เอม ชูโต) คน ๑ พระวิสูตรโยธามาตย์ (โหมด  
 อดายกุล ภายหลังได้เป็นพระยาภักดีโกศล) คน ๑



คงจะมีผู้ซงมากซน ด้วยพ่นวสยที่จะบงคบบญชการให้  
 ซอบใจคนไปได้หมด พวกที่ไม่ซอบก็จะพากันคิดร้ายด้วย  
 ประการต่าง ๆ เช่นทูลยงสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้เป็นอรกับ  
 ด้วท่านเป็นต้น และที่สุดจะว่าราชการบ้านเมืองในสมัยนั้น  
 ก็ลำบาก ด้วยฝรั่งเข้ามามีอำนาจกว่าแต่ก่อนข้อความที่กล่าว  
 มา ผู้มีสติปัญญาเช่นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ย่อมจะคิดเห็น  
 และคิดหาทางแก้ซึ่งเห็นมีแต่ ๒ ทาง คือ ทาง ๑ หลีกตัว  
 เสียอย่าให้ต้องเป็นผู้ว่าราชการแผ่นดิน หรืออีกทาง ๑ ถ้า  
 จำจะต้องเป็นผู้ว่าราชการแผ่นดินก็ให้มีอะไรเป็นเครื่องบง  
 กันอย่าให้คนทงหลายสงสัยว่าท่านจะชิงราชสมบัติ อันนั้น  
 จะเป็นผลความกิดของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่ให้กรมหมื่น  
 บวรวิชัยชาญเป็นพระมหาอุปราช ตรงตามทีผู้อนคิดเห็น  
 กันโดยมาก ท่านอาจจะคิดเห็นต่อไปว่าไม่มีการเสี่ยงภัย  
 อันใดในเรื่องสืบราชสันตติวงศ์ ด้วยกรมหมื่นบวรวิชัยชาญ  
 พระชันษาแก่กว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถึง ๑๖ ปี คงจะล่วงลับ  
 ไปก่อนสิ้นรัชกาลที่ ๕ ไม่มีซงจะได้รัชทายาท (๑)

(๑) มีความจริงอันประหลาดอยู่ที่พระมหาอุปราชในกรุงรัตนโกสินทร์  
 นี้ บรรดาทีมิได้เป็นพระราชโอรส บ่อมเสด็จสวรรคตก่อนพระเจ้าแผ่นดิน  
 ทุกพระองค์

ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรง  
ทรงปรารภถึงเรื่องรัชทายาทมาตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระ  
ปิณเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต พิเคราะห์เค้าเงื่อนตามรายการ  
ที่ปรากฏในตอนปลายรัชกาลที่ ๔ ดูเหมือนจะได้ทรงพระ  
ราชดำริตกลงในพระราชหฤทัย เตรียมการเป็น ๒ สถาน  
ตั้งกล่าวมาแล้วในตอนพระราชประวัติของสมเด็จพระเจ้าอยู่-  
หัว คือ

(๑) ถ้าพระองค์ดำรงพระชนม์อยู่จนปีระกา พ.ศ. ๒๔๑๖  
พอสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระชันษาสมบูรณ์ ได้ทรงผนวชตาม  
ประเพณีแล้ว ก็จะมอบเวนราชสมบัติพระราชทาน และ  
ส่วนพระองค์จะเสด็จออกเป็นพระเจ้าหลวงช่วยคุ้มครองและ  
แนะนำให้ทรงว่าราชการแผ่นดินไปจนตลอดพระชนมายุของ  
พระองค์

(๒) ถ้าหากพระองค์จะเสด็จสวรรคตก่อนปีระกา นั้น  
ไซ้ ก็จะพระราชทานอนุญาตให้พระราชวงศ์กับข้าราชการ  
ผู้ใหญ่ ปรีักษากันถวายราชสมบัติแก่เจ้านายพระองค์หนึ่ง  
พระองค์ใด ตามแต่จะเห็นพร้อมกันว่าสมควรจะปกครอง  
แผ่นดินได้ ถ้วยทรงพระราชดำริตั้งกล่าวมา ทั้งในเวลา

นั้นพระเจ้าอยู่หัวก็เพิ่งโสกันต์ จึงยังไม่ทรงแสดงพระราช  
ปรารภในเรื่องรัชทายาท

ครั้นถึงปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๑๐ กรมหมื่นนมเหศวรฯ สิ้นพระ  
ชนม์ประจวบกับเวลาพระเจ้าอยู่หัวเจริญพระชันษาเป็นหนุ่ม  
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเริ่มแสดง  
กระแสพระราชดำริเรื่องรัชทายาทให้ปรากฏ เช่นมีพระราช  
ดำรัสแก่เจ้านายที่จะเลื่อนกรม ๔ พระองค์ ตั้งแสดงมาแล้ว  
และคงจะได้ปรึกษารื้อกับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ด้วย สัน-  
นิษฐานว่า ในข้อที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว  
จะเสด็จออกจากราชสมบัติไปเป็นพระเจ้าหลวงนั้น แม่เจ้า  
พระยาศรีสุริยวงศ์จะไม่เห็นชอบด้วย ก็คงไม่กราบทูลคัด  
ค้าน แต่ข้อที่จะให้ตัวท่านเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินนั้น  
คงกราบทูลถึงความลำบากต่าง ๆ ซึ่งเกรงว่าตัวท่านจะไม่  
สามารถสนองพระเดชพระคุณได้ ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระ  
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงจริงจังให้เห็นความจำเป็น ด้วยไม่  
มีผู้อื่นจะเป็นได้ บางทีท่านจะได้กราบทูลขอผ่อนผันตริตรอง  
มาจนวันเข้าเฝ้า ณ ที่รโหฐานนั้น จึงกราบทูลความคิดว่า  
ถ้าจะให้ปลอดภัยในการที่มีผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ท่าน

เห็นควรให้กรมหมื่นบวรวิชัยชาญ เป็นกรมพระราชวังบวร  
 สถานมงคล โดยฐานเป็นพระเจ้าลูกเธอพระองค์ใหญ่ของ  
 พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว คนทั้งหลายจะได้สัน  
 สงสัยว่าท่านจะชิงราชสมบัติ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า  
 เจ้าอยู่หัวไม่ทรงเห็นชอบด้วย แต่ไม่กล้าขัดขวาง เพราะ  
 ทรงพระราชดำริว่า ถ้าพระองค์สวรรคตแล้ว เจ้าพระยา  
 ศรีสุริยวงศ์จะทำอย่างไรก็ทำได้ จึงพระราชทานอนุมัต  
 ติด้วยพระวาจาทังเช่นพระเจ้าอยู่หัวทรงได้ยิน อันเห็นได้ว่า  
 โดยไม่เต็มพระราชหฤทัย แต่ถึงกระนั้น ก็ทรงปฏิบัติต่อ  
 มาตามพระบรมราชาอนุมัติ ซ่อนมีปรากฏตั้งเช่นโปรดให้  
 กรมหมื่นบวรวิชัยชาญ ลงไปเยี่ยมตอบราชทูตฝรั่งเศสด้วย  
 กันกับพระเจ้าอยู่หัว และเมื่อเสด็จออกมารับเจ้าเมืองสิงคโปร์  
 ที่พลับพลาตำบลหน้ากอ ก็โปรดให้กรมหมื่นบวรวิชัยชาญ  
 หมอบเฝ้าอยู่ข้างหนึ่งเป็นคู่กับพระเจ้าอยู่หัว แต่ในทางราช  
 การหาได้ทรงยกย่องกรมหมื่นบวรวิชัยชาญให้ผิดกับแต่ก่อน  
 อย่างไม่ มาคิดดูว่าถ้าหากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า  
 เจ้าอยู่หัวเสด็จดำรงพระชนม์อยู่จน ได้ทรงมอบเวนราชสมบัติ  
 แก่พระเจ้าอยู่หัว จะทรงตั้งกรมหมื่นบวรวิชัยชาญเป็นพระ

มหาอุปราชหรือไม่ ก็คงเห็นว่าไม่ทรงตั้ง เพราะพระบาท  
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ย่อมทรงพระราชวิจารณ์  
โดยรอบคอบ ทรงเห็นการณ์ไกลกว่าเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์  
แต่เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จ  
สวรรคตไปโดยด่วน เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงให้กรมหมื่น  
บวรวิชัยชาญเป็นมหาอุปราชตามที่ ได้คิดไว้ เพื่อจะให้  
ตัวท่านว่าราชการแผ่นดินได้สะดวก



พิมพ์ที่โรงพิมพ์ตำรวจหลวง วังเวียนเล็ก ถนน  
เส.ส. กาญจนาศา สยามบุรี ๒๕๑๔